

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HEDEFTEKİ KENT MEHDİYE: KURULUŞU VE
ŞEHRE YAPILAN HAÇLI SALDIRILARI

İREM KARADUMAN

2501190700

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. MURAT ÖZTÜRK

İSTANBUL 2023

ÖZ

HEDEFTEKİ KENT MEHDIYE: KURULUŞU VE ŞEHRE YAPILAN HAÇLI SALDIRILARI

İrem KARADUMAN

Fâtımî Halîfesi Ubeydullah el-Mehdî (297-322/909-934) Rakkâde’de devletin bağımsızlığını ilân ettikten sonra kendisinin soyundan gelenlerin yaşamlarını ve tesis ettiği devletin geleceğini garanti altına alabilmek için yeni bir şehir inşâ etme arayışına girdi. Yaptığı araştırmalar netîcesinde ise Sûse ve Sfaks arasında bulunan bölgeyi coğrafi ve jeostratejik özelliğinden mütevellit yeni kentin tesis edileceği yer olarak seçti. Kararı vermesinde şüphe yok ki bölgenin üç tarafının denizle çevrili bir yarımada olması ve bundan istifâde edilerek savunma kanadının güçlendirilebilir pozisyonu etkili olmuştur. Diğer yandan denizin kara ile bağlantısının bulunması bölgeyi diğer şehirlere nazaran avantajlı hâle getirmektedir. Fâtımîlerin ilk halîfesi tarafından inşâ edilen, adını kurucusundan alan ve hilâfetin Mısır’a intikâl sürecine kadar en önemli kentlerinden biri olan Mehdiye’nin kuruluş süreci ele alınmasının yanında Ortaçağ’da Akdeniz’in en önemli liman kentlerinden sayılan Mehdiye’ye yapılan birçok önemli Haçlı Seferi bulunmaktadır. Doğu’ya açılan bir kapı durumunda olan ve Batı’ya yapılan hücumların, ticâretin merkezi konumunda bu limana hâkim olup ekonomiye ve paralelinde siyasete yön vermek isteyen Haçlılar bu amaç için Mehdiye’ye seferler düzenlemişlerdir. Bunlardan ilki 1087 senesinde Cenova, Piza, Amalfi ve Roma kuvvetlerinden müteşekkil Frank donanması tarafından düzenlenen saldırıdır. Mehdiye kentine yapılan ikinci önemli hücum ise 1148 yılında Sicilya’daki Normanlar tarafından gerçekleştirildi. Normanların uygulamış oldukları plânlı harekât sonucunda Mehdiye’nin düşüşüyle beraber Zîrîlerin inkıraza uğradı ve şehir 12 sene boyunca Normanların hükmü altında kaldı. 1390 yılında Mehdiye’ye karşı yapılan son Haçlı Seferi’nin baş aktörü ise Fransızlar idi. Tezde Ortaçağ’ın en önemli liman kentlerinden Mehdiye’ye yapılan en önemli çıkarma ve harekâtlar gerek İslâm kaynakları gerekse Batılı kaynakların ışığında incelenecek Akdeniz’in batısında meydana gelen Müslüman-Hıristiyan mücâdelelerinin farklı bir çehresi ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mehdiye, Fâtımîler, Haçlı Seferleri, Normanlar, İtalyan Şehir Devletleri, Akdeniz.

ABSTRACT

THE TARGET CITY OF AL-MAHDIYYA: ITS FOUNDATION AND CRUSADER ATTACKS ON THE CITY

İrem KARADUMAN

After declaring the independence of the state in Raqqāda, the Fātimids Caliph Ubaydullāh al-Mahdī (297-322/909-934) sought to build a new city in order to guarantee the lives of his descendants and the future of the state he had established. As a result of his researches, he chose the region between Sousse and Sfax as the place where the new city would be built due to its geographical and geostrategic characteristics. Undoubtedly, the fact that the region was a peninsula surrounded by the sea on three sides and the position that the defence wing could be strengthened by taking advantage of this was effective in his decision. On the other hand, the connection of the sea with the land makes the region advantageous compared to other cities. In addition to discussing the establishment process of Al-Mahdiyya, which was built by the first caliph of the Fātimids, named after its founder and one of the most important cities of the Fātimids until their transfer to Egypt, there are many important Crusades to Al-Mahdiyya, which was one of the most important port cities of the Mediterranean in the Middle Ages. The Crusaders, who wanted to dominate this port, which was a gateway to the East and the centre of the attacks and trade to the West, and to direct the economy and politics in parallel, organised expeditions to Al-Mahdiyya for this purpose. The first of these was the attack organised by the Frankish fleet consisting of Genoa, Piza, Amalfi and Roman forces in 1087. The second important attack on the city of Al-Mahdiyya was carried out by the Normans in Sicily in 1148. As a result of the planned operations of the Normans, the Zīrīs were decimated with the fall of Al-Mahdiyya and the city remained under the rule of the Normans for 12 years. In 1390, the French were the main actors in the last Crusade against Al-Mahdiyya. In this thesis, the most important landings and operations against Al-Mahdiyya, one of the most important port cities of the Middle Ages, will be analysed in the light of both Islamic and Western sources, and a different aspect of the Muslim-Christian struggles in the western Mediterranean will be discussed.

Keywords: Al-Mahdiyya, Fātimids, Crusades, Normans, Italian City States, Mediterranean.

ÖNSÖZ

İslâmiyet ve Hıristiyanlığın birbirleriyle en çok entegre olduğu coğrafya şüphesiz Akdeniz'dir. Bu sebeptendir ki din için yapılan savaşlar oldukça fazladır. Nitekim her dinin mensupları kendi dini itikâdî değerleri için mücâdele ederek faâliyetlerini meşrulaştırmaya gayret ettiler. Mezkûr havzada din kadar kuvvetli bir itici güç vardı ki o da ekonomiydi. Kimi zaman iktisâdî sebepler dinin önüne geçti. Bu tezde de ele alındığı üzere Hıristiyanlık adına yapılan savaşlar kadar Haçlı düşüncesinin insanların zihinlerinde oluşturduğu güçten istifâde edilerek gerçekleştirilen ekonomik etkenlerden mütevellit harpler de bulunmaktaydı. Nitekim vukû bulan savaşların çoğu Akdeniz'de daha büyük bir alana hâkim olabilmek için yapıldı.

Hedefteki Kent Mehdiye: Kuruluşu ve Şehre Yapılan Haçlı Saldırıları başlıklı çalışmanın giriş kısmında Kuzey Afrika'nın İslâm ile tanışma sürecinden itibâren Fâtımîlerin hilâfeti tesis ettikleri tarih olan 909 yılına kadar olan süreç Kuzey Afrika bağlamında ana hatlarıyla değerlendirilecektir.

Şiîlere başkent olan Mehdiye, Sünnîlerden uzak bir alanda Şiîlerin emniyet içinde yaşamalarını garanti edecek bir şekilde tasarlandı. Ubeydullah el-Mehdî'nin öngörüsüyle birlikte kale gibi güçlü bir şekilde inşâ edildi. Çünkü Fâtımî Halîfesi coğrafyanın getirdiği avantajlarla birlikte mevcut tehlikenin de farkındaydı. Yaşanabilecekler konusunda basîret sâhibi olan halîfe, kenti koruyacak her türlü donanımı sağlamış olmasına rağmen bazen şehir tehlikelerle karşı karşıya kalmıştır.

Toplamda dört bölümden müteşekkil olan bu çalışmanın ilk bölümünde; Mehdiye'nin tesis edildiği bölgenin hangi sebeplerle seçildiği, şehir inşâ edilirken nelere dikkat edildiği, bir Ortaçağ İslâm kentinde neler bulunduğu, burayı diğer şehirlerden ayıran özelliklerin neler olduğu gibi hususlar tetkik edilecektir. İkinci bölümde; Müslümanların Akdeniz'deki ticarî varlıklarından rahatsız olan, korsanları desteklemelerinden hoşnut olmayan Pisa ve Cenovalılar, Amalfi ve Roma'dan aldıkları destek kuvvetleri sâyesinde Mehdiye'ye 1087 yılında çıkarma yaptılar. Bu bölümde Franklar tarafından gerçekleştirilen mezkûr harekât tezin çerçevesi dâhilinde ele alınacaktır. Üçüncü bölümde; Zîrîlerin en çalkantılı döneminde bu sefer Sicilya

Normanları tarafından gerçekleştirilmiş olan 1148’de Mehdiye’de vukû bulan harekât anlatılacaktır. Bu saldırı esnâsında peydâ olan bâzı rivâyetler zikredilecek ve yaşanan hâdiselerin toplum üzerinde nasıl bir etki bıraktığı dokümanların verdiği bilgiler ışığında ifâde edilecektir. Aynı zamanda Zîrîlerin ihtiyaç hâsıl olduğunda Mağrib bölgesindeki diğer devletlerle nasıl bir ilişki geliştirdiğini görmek mümkün olacaktır. Son bölüm olan dördüncü bölümde ise; 1390 senesinde gerçekleşen harekât irdelenecektir. Söz konusu yılda Mehdiye’ye filolarıyla tevcih eden Franklar Cenovalılar ve Fransızlardan müteşekkillerdi. Lider seçiminden izledikleri rotaya, Müslümanlara karşı aldıkları tedbirlerden uyguladıkları stratejiye, harekât sırasında başarısız olmalarına rağmen nasıl kazanmış olarak kendilerini lanse ettikleri değerlendirilecektir.

Bu çalışma konusunda teşviklerini esirgemeyen, kaynak temini dâhil her türlü desteğini gördüğüm, tezin araştırılması ve yazımında baştan sona bütün süreçte yanımda olan, ilminden istifâde ettiğim pek kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Murat ÖZTÜRK’e müteşekkirim. Lisans yıllarımdan beri benden manevi desteğini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Bîrsel KÜÇÜKSİPAHİOĞLU’na en kalbî teşekkürlerimi zikretmek isterim. TDV İslâm Araştırmaları Kütüphanesi (İSAM) çalışanlarına minnettar olduğumu belirtmek isterim. Kıymetli arkadaşlarım Ayşe YÜKSEL, Büşra KURT, Melike ALAYBAŞI ve Yüsrâ ÖZ’e bu süreçte yanımda oldukları için içtenlikle teşekkür ederim. İlim talebeliği sürecimde maddî ve manevî tüm desteklerini gördüğüm, biricik ailem, sevgili annem ve babam ile canım kardeşime medyûn-u şükranım.

İrem KARADUMAN

İstanbul 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	IV
ÖNSÖZ	VI
HARİTA LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	XI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MEHDİYE ŞEHRİNİN KULURULMASI.....	12
--------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

MEHDİYE'YE 480'DE (1087) YAPILAN FRANK ÇIKARMASI	23
---	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

543 (1148) MEHDİYE SALDIRISI VE NORMANLARIN HÂKİMİYETİ.....	30
A. 510 (1116) Yılı Sonrası Yaşanan Hâdiseler.....	30
B. 543 (1148) Seferi.....	34

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

793 (1390) YILINDA MEHDİYE'YE YAPILAN HAÇLI SEFERİ.....	39
A. Cenovalıların Durumu.....	39
B. Fransızların Vaziyeti	40

C. Cerbe Adası'na Yapılan Saldırı.....	41
D. Sefere Giden Süreç.....	41
E. Harekâtın Gerçekleşmesi.....	43
F. Çıkarmanın Netîcesi.....	47
SONUÇ.....	52
BİBLİYOGRAFYA.....	54

HARİTALAR VE GÖRSELLER LİSTESİ

Harita 1.1: Mehdiye Planlaması. Bodleian Kütüphanesi'nde bulunan el yazması.....	20
Harita 1.2: Mehdiye Şehir Planı.....	21
Görsel 1.1: Ubeydullâh el-Mehdî'nin Hilâfeti Döneminde 926 (313/314) Yılında Darbedilen Altın Para	21
Harita 2.1: İtalyan Kuvvetlerinin Sefer İçin İzledikleri Rota.....	29
Harita 3.1: Tunus ve Libya.....	37
Harita 3.2: Sicilya ve Akdeniz	38
Görsel 4.1: Mehdiye Kuşatması	49
Görsel 4.2: Mehdiye Saldırısı.....	50
Harita 4.1: Mehdiye ve Cerbe Haritası.....	51

KISALTMALAR LİSTESİ

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. t.	: Adı geçen tez
Alm.	: Almanca
b.	: İbn
bkz	: Bakınız
C.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed.	: Editör
Eİ²	: Encyclopedia of Islam, Second Edition
E.T.	: Erişim Tarihi
fol.	: Folio (Varak)
h.	: Hicrî
m.	: Miladi
M.S.	: Milattan Sonra
no.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: sayfa
trc.	: Tercüme
t.y.	: Tarih Yok (Tarihsiz)
Vol.	: Cilt

GİRİŞ

Mehdiye'nin kuruluşu ve kente yapılan Haçlı hücumlarını bir bütün hâlinde ihtivâ eden tek bir eser mevcut değildir. Tezle telif edilirken Arapça, Latince kaynaklar dışında ehemmiyet arz eden bâzı modern eserler için Almanca, Fransızca ve İngilizce hazırlanmış çalışmalardan istifâde edilmiştir.

Araştırmanın yazımı esnâsında kullanılmış olan başlıca ana kaynaklar ise şunlardır:

Arapça Kaynaklar

Kādî Numân, Ebû Hanîfe Nu'mân b. Muhammed b. Mansûr el-Kādî et-Temîmî el-Kayrevânî (ö. 363/974): İsmâîlî hukukunun önde gelen isimlerinden olan müellif Fâtımîler döneminde hizmet hayatına ilk zâhiri imam Ubeydullah el-Mehdî döneminde girmiştir. Kaleme almış olduğu ve çalışmada faydalanılan eseri *Risâletü iftitâhi'd-dâ' ve'*¹ Araştırma esnâsında bu kaynaktan Mehdiye'nin inşâsı hususunda yararlanılmıştır.²

İbn Havkal (ö. IV/X. yüzyıl): Yaptığı seyahatler vâsıtasıyla elde ettiği bilgileri bir kitap hâline getirerek okuyucuların bilgisine sunan müellif, İslâm beldelerinde gördüklerini Belhî üslûpta yazıya aktarmıştır. *Sûretü'l-Arz* adını alan eser Tükçeye Ramazan Şeşen tarafından 2017 yılında *10. Asırda İslâm Coğrafyası* ismiyle kazandırılmıştır. İbn Havkal'ın bu eserinden Mehdiye'nin nasıl bir örüntüye sâhip olduğunu tasvir etmek amacıyla istifâde edilmiştir.³

Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Bennâ el-Makdisî eş-Şâmî el-Beşşârî (ö. 390/1000 civarı): Kudüs'te dünyaya gelen, Hanefî olmasına rağmen her mezhebe anlayışla yaklaştığı için ve Fâtımîlere yakın davranmasından dolayı onun Şîî dâîsî olduğundan şüphelenilmiştir.⁴ Tezde istifâde edilen ve Ortaçağ İslâm tarihi içerisinde önemli bir yer tutan eseri *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*'den⁵ çalışmanın birinci bölümünde, yani Mehdiye'nin inşâsı hususunda faydalanılmıştır.⁶

Yossef Rapoport-Emilie Savage Smith'in 2018 yılında yayımladıkları anonim bir müellife ait olan *Lost Maps of the Caliphs the World in Eleventh Century* adlı kaynak eser içerdiği haritalar ve görsel malzemenin zenginliği sâyesinde özellikle denizler ve kent tarihi

¹ Kādî Numân, *Risâletü iftitâhi'd-dâ' ve'*, nşr. Vedâd el-Kādî, Beyrut 1970.

² Şükrü Özen, "Nu'mân b. Muhammed", *DİA*, XXXIII, 237-240.

³ Ramazan Şeşen, "İbn Havkal", *DİA*, XX, 34-35.

⁴ Marina Tolmacheva, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, XVII, 431-432.

⁵ Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fî ma'rifeti'l-ekâlîm*, nşr. M. J. Geoeje, Leiden 1877.

⁶ Tolmacheva, a. g. m., *DİA*, XVII, 431.

alışan araştırmacılara büyük m n da katkı sağlamaktadır.⁷ Bu eserden kentin Ortaçağ’da nasıl v sıflara s hip olduğu noktasında yararlanılmıştır. Aynı zamanda Mehdiye’nin en eski haritasının yorumlanması araştırmanın zenginliğini artmasına olanak sağlamıştır.⁸

el-Bekr , Abdull h b. Abdilaz z b. Muhammed b. Eyy b b. Amr el-Bekr  el-Endel s  ( . 487/1094): Zengin bir aileye mensup olan müellifin ilme yönelmesi zor olmamıştır. Diğer coğrafyacılardan ayrı olarak Endülüs dışına çıkmadan eserini kaleme almıştır.⁹ çalışmada yazarın *el-Mes lik ve’l-mem lik* adlı coğrafya eserinden İfr kiye ile ilgili verdiği bilgiler çerçevesinde istif de edilmiştir.¹⁰

 dr s , Eb  Abdill h Muhammed b. Muhammed b. Abdill h b.  dr s eş-şer f es-Sebt  es-Sikk l  ( . 560/1165): Sicilya Norman Kralı II. Roger ve I. Guillaume’nin hizmetinde bulunan müellif coğrafya ve botanik konusunda uzmanlaşmıştır. *Nüzhetü’l-m şt k fi’İhtir k ’l- f k* adlı eserini Norman Kralı II. Roger’ye takdim etmiştir. Müellifin bu eserinden faydalanılarak Norman saldırıları farklı ayrıntılarıyla ele alındı.¹¹

 bn ’l-Es r, Eb ’l-Hasen  zz dd n Al  b. Muhammed b. Muhammed eş-şeyb n  el-Cezer  ( . 630/1233): Ortaçağ’ın en değerli eserlerinden birini kaleme alan  bn ’l-Es r, telif etmiş olduğu ve *el-K mil fi’t-t arih* olarak isimlendirdiği eseriyle tezle birçok noktanın aydınlığa kavuşmasını sağlamıştır. Müellif vuk  bulan h diseleri genellikle Müslümanların bakış açısıyla aktarır. Araştırma yaparken hem konunun çerçevesinin belirlenmesinde hem de detaylar telif edilirken kitaptan mümkün mertebe istif de edilmiştir.¹²

 bn  z r , Eb ’l-Abb s Ahmed b. Muhammed b. Özürü el-Merr k ş  ( . 712/1312’dan sonra): Mağribli bir tarihçi olan ve Kuzey Afrika tarihi konusunda özel ilgisi ve bilgisi olan müellifin *el-Bey n ’l-Muğrib fi ahh r ’l-Endel s ve’l-Mağrib*¹³ isimli eserinde F t m lerin başkenti Mehdiye hususunda verdiği muhtelif bilgilerinden faydalanılmıştır.¹⁴

⁷ **Lost Maps of the Caliphs Drawing The World in Eleventh- Century Cairo**, nşr. ve trc. Yossef Rapoport-Emilie Savage Smith, Amerika Birleşik Devletleri 2018.

⁸ Eserin detaylı incelemesi için bkz. Rumeysa Peker, **F t m ler Dönemi İçin Yeni Bir Kaynak: Meraklar Kitabı’na Göre Okyanuslar, Denizler, Nehirler ve G ller**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.

⁹  zdemir, a. g. m., **D A**, X, 247.

¹⁰ Mehmet  zdemir, “Eb  Ubeyd el-Bekr ”, **D A**, X, 247-248.

¹¹ Ramazan şeşen, “ dr s  şer f”, **D A**, XXI, 493-495.

¹² Abdülkerim  zayd n, “ bn ’l-Es r”, **D A**, XXI, 26-27.

¹³  bn  z r , **el-Bey n ’l-Muğrib fi ahh r ’l-Endel s ve’l-Mağrib**, nşr. G. S. Colin-E. Levi Provençal, Leiden 1948-1951, I-III.

¹⁴ Mehmet  zdemir, “ bn  z r ”, **D A**, XX, 98-99.

Ebû Muhammed Abdullāh b. Muhammed b. Ahmed et-Ticânî et-Tûnisî (ö. 718/1318'den sonra): İfrîkîye bölgesinde yaşamını idâme ettirmiş olan müellif yapmış olduğu seyahatlerden edindiği bilgileri *Rihletü't-Ticânî* adlı çalışmasında kaleme almıştır. Telif edilen bu eser Tunus hakkındaki ilk bilgilerin yer aldığı bir kaynaktır. Ticânî'nin bu eseri araştırmada Mehdiye hakkında kapsamlı bilgiler sunması açısından kıymetlidir.¹⁵

İbn Haldûn Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (ö. 808/1406): Tunuslu olan müellif ilk eğitimini babasından almıştır. Yaşadığı dönemde ise Kuzey Afrika ve Mağrib bölgesinde çeşitli devletler bulunmaktaydı. *Kitâbü'l-İber* (*Kitâbü Tercemâni'l-İber*) ve *dîvânü'l-mübtede* ve *l-haber fî eyyâmi'l-Arab* ve *l-Acem* ve *l-Berber* ve *men-âsarahüm min-zevî's-sultânî'l-ekber* adlı eseri seyahatlerinden ve hac yolculuklarından edindiği bilgileri ihtivâ eder. Mısır'da bulunduğu süreç eserinin tekâmüle ermesine katkı sunmuştur. İbn Haldûn'un söz konusu çalışmasından Mehdiye ve kente düzenlenen taarruzların aydınlatılması bağlamında faydalanılmıştır.¹⁶

Makrîzî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir b. Muhammed el-Makrîzî (ö. 845/1442): Mısırlı tarihçi olan müellif hem anne hem de baba tarafından ilimle uğraşan bir aileye mensuptur. Fıkıh, hadis, nahiv, edebiyat, kırâat alanlarında 600 hocadan ders almıştır. İçtimâî konulara ilgi duyan Makrîzî'nin *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtimiyyîn el-Hulefâ*¹⁷ adlı telifinde Fâtımî tarihiyle alâkalı bahislerin bulunmasından mütevellit başvurduğumuz ana kaynaklardan biri de mezkûr yazardır.¹⁸

Lâtince Eser

Çalışmada istifâde edilen yegâne Lâtince kaynak, Norman kökenli keşiş ve tarihçi Geoffrey Malaterra'nın¹⁹ kaleme aldığı *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of his Brother Duke Robert Guiscard* isimli eserdir. Normanların Sicilya'daki varlıklarını ve adada yürüttükleri faaliyetleri ele alan çalışmadan özellikle 1148 yılındaki Norman saldırısı hususunda faydalanılmıştır.

¹⁵ Ahmet Özel, "Ticânî Abdullah b. Muhammed", *DİA*, XXI, 129-130.

¹⁶ Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, XIX, 538-543.

¹⁷ Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtimiyyîn el-Hulefâ*, nşr. Cemaleddîn Şeyyâl (I)-M.H.M. Ahmed (II-III), Kahire 1967-1973, I-III.

¹⁸ Eymen Fuad Seyyid, "Makrîzî", *DİA*, XXVII, 448-551.

¹⁹ Geoffrey Malaterra, *The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of his Brother Duke Robert Guiscard*, İngilizce trc. Kenneth Baxter Wolf, University of Michigan 2005.

Araştırma Eserleri

Araştırmada kullanılan tek Almanca çalışma Urs Bracthauser'in *Der Kreuzzung Gegen Mahdiya 1390 Konstruktionen eines Ereignisses im spatmittelaterlichen Mediterraneum* isimli eseridir.²⁰ Çalışmaya katkı sunan bir diğer kitap ise Fransızca kaleme alınmıştır. İlgili çalışma Alexandre Lézine tarafından Fâtımîlerin başkenti Mehdiye hakkında yazılmış en kapsamlı çalışmadır.²¹

Tezin yazımı esnâsında kullanılan başlıca İngilizce eserler şunlardır:

Aziz Suryal Atiya, İslâm ve Haçlı Seferleri alanında uzmanlaşmış olan müellifin yazmış olduğu ve adını *The Crusade in the Later Middle Ages* verdiği hacimli eserinden konu çerçevesinde istifade edilmiştir. 1938 gibi erken bir dönemde yazılmasına rağmen verdiği bilgiler açısından eser günümüzde hâlâ güvenilirliğini korumaktadır.²² Kenneth M. Setton tarafından kaleme alınan ve *The Papacy and The Levant (1204-1571) The Thirteenth and Fourteenth Centuries* adlı eser 1976 yılında tamamlanmıştır. Toplam dört ciltten müteşekkildir. Çalışmada Papaların Levant olarak adlandırılan bölgede nasıl faâliyetlerde bulundukları kalem alınmıştır. Eser özellikle Mehdiye'ye yapılan Frank hücumlarında teyit amaçlı kullanılmıştır.²³

Heinz Halm, Fâtımî halifesi Ubeydullah el-Mehdî'nin devri boyunca meydana gelen hâdiselerin Şîî hilâfet tarihine nasıl yön verdiğini *The Empire of Mahdi* adlı çalışmasıyla ortaya koymaktadır. Eserin İngilizce tercümesinden istifade edilmiştir.²⁴

Hubert Houben, uzmanlığını Güney İtalya alanında yapmış olan Alman Ortaçağ tarihçisi Houben, Norman Kralı II. Roger'in siyasî faâliyetlerini konu alan çalışması *Roger II of Sicily a Ruler Between East and West*'tir. Eserde Sicilya Kralı II. Roger'nin Mehdiye ile olan ilişkileri bağlamında değerlendirmeler yapabilmek adına bu eser kullanılmıştır. Çalışma Almancadan İngilizceye Graham A. Loud-Dane Milburne taraflarından çevrilmiştir.²⁵

²⁰ Urs Bracthauser, *Der Kreuzzung Gegen Mahdiya 1390 Konstruktionen eines Ereignisses im spatmittelaterlichen Mediterraneum*, Münih 2017.

²¹ Alexandre Lézine, *Mahdiya Recherches D'archéologie Islamique*, Fransa 1966.

²² Aziz Suryal Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, Londra 1938.

²³ Kenneth M. Setton, *The Papy and The Levant (1204-1571) The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, I, Philadephia 1976.

²⁴ Heinz Halm, *The Empire of Mahdi, The Rise of The Fatimids*, İngilizce trc. Mivhael Bonner, Eliden-New York-Köln 1996.

²⁵ Hubert Houben, *Roger II of Sicily a Ruler Between East and West*, Almanca trc. Graham A. Loud-Dane Milburne, Cambridge 2002.

H. E. J. Cowdrey, tarafından 1977 yılında kaleme alınmış olan araştırma makalesinden oldukça istifade edilmiştir. 1087 Mehdiye kuşatmasını anlatan “*The Mahdia Campaign of 1087*” adlı makale alanda yapılmış ilk çalışmalardan biridir.²⁶ Bu araştırmayla birlikte Murat Öztürk tarafından telif edilen “*İtalyanların Mehdiye Kuşatması 480 (1087)*” adlı makale,²⁷ tezin telifi sırasında yararlanılan bir diğer çalışma ise Zeki Can Hırçın’ın kaleme aldığı *Sicilya Normanlar’ının Kuzey Afrika’ya Düzenlediği Deniz Aşırı Seferler ve Deniz Gücü (483-548/1091-1154)*²⁸ isimli yüksek lisans tezidir.

²⁶ H. E. J. Cowdrey, “The Mahdia Campaign of 1087”, **The English Historical Review**, Vol. 92, No. 362, Ocak 1977, s.1-29.

²⁷ Murat Öztürk, “*İtalyanların Mehdiye Kuşatması 480 (1087)*”, **Ortaçağ Tarihinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın’a Armağan**, ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk, İstanbul 2020, s. 672-691.

²⁸ Zeki Can Hırçın, *Sicilya Normanları’nın Kuzey Afrika’ya Düzenlediği Deniz Aşırı Seferler ve Deniz Gücü (483-548/1091-1154)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans, İstanbul 2019.

Fâtımîlere Kadar Kuzey Afrika Bölgesi

Dünyada yaşam serüvenin başlamasından itibaren su alanları insanların hayatlarının önemli bir kısmını teşkil etmiştir. Suyun bulunduğu bölgeler kimi zaman insanoğlunun yaşamını idâre ettirebilmek için kaynak, kimi zaman bulundukları bölgeden başka bir yere gidebilmek için kullanılan bir yol ve kimi zaman ise düşman olarak nitelendirdikleri varlık veyâhut devletlere karşı hâkimiyet tesis edilecek bölgeler olmuştur.

En büyük iç deniz olma²⁹ özelliğine hâiz Akdeniz, sâhip bulunduğu zenginlik ve çeşitlilikten dolayı tarih boyunca en çok ikâmet edilen ve devlet kurulan havza olmuştur.³⁰ Akdeniz'in bu kadar ön planda bulunmasını sağlayan birçok sebep vardır. Bunlardan ilki; iklim olarak insan tabiatına uyumlu olması ve envâî çeşit besinlere ev sâhipliği yapmasıdır. Doğanın insana sunduğu bu zenginlik sâyesinde temel ihtiyaçlar karşılandığı gibi, aynı zamanda ürünlerin ticâreti yapılarak bölgenin hem ekonomik mânâda güçlenmesi sağlanmış hem de havzadaki muhtelif kültürlerin diğer yakın ve uzak coğrafyalarda bilinmesi mümkün olmuştur. Nitekim bu husus kendi içerisinde bulunan devletlerin, dinlerin, mezheplerin, geleneklerin ve birbirinden farklı dillerin birleşmesiyle oluşmuş yeni bir kültürdür. Akdeniz ticâretinin gelişmesindeki diğer bir sebep de havzada çok fazla adanın bulunmasıdır.³¹ Adalar sefer sırasında mürettebatın uzun yolculuklarda gemilerini kıyıya çekip dinlenebildikleri ve ihtiyaçlarını karşılayabildikleri kara parçalarıdır. Aynı zamanda adalar muhârebe sırasında bölgeye hâkim olan devlete avantajlar sağlamaktadır.

İslâm dininin Arap Yarımadası'nda ortaya çıkıp intişar etmesiyle birlikte Müslümanlar yeni dinin onlara sunduğu anlayış doğrultusunda fetih politikalarına Akdeniz'i dâhil ederek geliştirdiler. Bu avantajı elde etmek adına Hz. Ömer'in (13-23/634-644) hilâfeti devrinde Mısır 21 (644) yılında Amr b. el-Âs (ö. 43/664)³² ve ordusu tarafından fethedildi. Böylece İslâmiyet Afrika kıtasına kadar genişlemiş oldu.³³ Müslümanlar buradaki varlıklarını sağlamlaştırmak

²⁹ Metin Tuncel, "Akdeniz", **DİA**, II, 229.

³⁰ İdris Bostan, "Akdeniz", **DİA**, II, 232.

³¹ Bostan, a. g. m., **DİA**, II, 232.

³² Ahmet Önkal, "Amr b. Âs", **DİA**, III, 79-81.

³³ Murat Öztürk, "İhtiyat mı? Korku mu? Hz. Ömer'in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı", **Tarih Dergisi**, no.72, 2020, s. 31; Cengiz Tomar, "Mısır", **DİA**, XIX, 559.

adına Fustat adını verdikleri garnizon şehri inşâ ettiler.³⁴ Böylece Batı'ya doğru ilerleyebilecekleri ve destek alabilecekleri bir bölge oluşturdular.

Arapların toplumsal belleklerinde Habeşistan'a hicret ve Şuaybe Limanı'nda siyâhîlerin belirmesi hâricinde yaşanan menfî hâdiseler³⁵ dışında deniz kavramı görünmemektedir. Bu yüzden fetih hareketlerinin bir neticesi olarak Akdeniz'le karşılaşmak Müslümanlar arasında nasıl hareket edileceği konusunda bir belirsizliğe sebep oldu. Bununla birlikte ifâde etmek gerekir ki Kur'ân-ı Kerîm'de denizlerden bahseden kırktan fazla âyet bulunmaktadır.³⁶

Deniz coğrafyasında varlık gösterebilmek adına cenk etmenin kaçılmaz olduğu düşüncesinin yerleşmesiyle Müslümanlar, hem Suriye ve Mısır'da bulunan eski tersâneleri canlandırma girişiminde bulunmuşlar hem de yeni tersâneler inşâ etmeye başlamışlardır. Aynı zamanda bu bölgede yaşayan denizci halkın bilgi ve yeteneklerinden istifâde etme yoluna gitmişlerdir.³⁷ Doğu Akdeniz'deki mevcûdiyetleri için tehlike oluşturan Bizans'a karşı hamle yapmaları her vakit olası bir durumdur. Nitekim aksi olduğu takdirde kendi bağımsızlıkları risk altına girecektir. Tam da bu noktada 31 (652) yâhut 34 (655) yılında Bizans İmparatorluğu (330-1453) ile Müslümanlar arasında *Zâtü's-savâri* (*Direkler Savaşı*) adı verilen bir deniz harbi gerçekleşmiştir.³⁸ Bizans'a karşı galip gelen Araplar belli bir süre için geçerli olsa da Doğu Akdeniz'de varlıklarını ispat etmişlerdir.

Müslümanlar doğuya doğru ilerledikleri bölgeyi *İfrîkiye* olarak adlandırdılar. Bu bölge günümüzde Mısır'ın doğusundan Fas'a kadar olan toprakları ihtivâ etmektedir.³⁹ Çalışılan konu Tunus ile ilgili olduğu için bölgenin İslâmiyet ile tanışmasına hülâseten temas edilip, münferit olarak sâdece Mehdiye'nin bulunduğu sınırlarda vukû bulan hâdiselere değinilecektir.

İfrîkiye, Hulefâ-i Râşidîn (10-41/632-661) döneminden sonra sırasıyla Emevîler (40-133/661-750) ve Abbâsîlerin (132-657/750-1258) yönetimi altında kaldı. Hulefâ-i Râşidîn siyâsî sınırlarını genişletme amacıyla olan Müslümanlar Abdullah b. Sa' d b. Ebû Serh (ö. 36/656-657) komutasındaki ordu 647 senesinde İfrîkiye'ye vardı.⁴⁰ Emevîler dönemine

³⁴ Eymen Fuâd Seyyid, "Kahire", **DİA**, XIV, 173.

³⁵ Nebi Bozkurt, "Bahriye", **DİA**, IV, 496.

³⁶ Bozkurt, a. g. m., **DİA**, IV, 496.

³⁷ Bozkurt, a. g. m., **DİA**, IV, 496.

³⁸ George Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Türkçe trc. Fikret Işıltan, İstanbul 2015, s. 108-109; Murat Öztürk, "Hz. Osmân (23-35/644-656) Döneminde Denizcilik Faâliyetleri", **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Dergisi**, no .18, 2021, s. 219; C. E. Bosworth, "Dhât al-Sawârî", **EF**, XII, 221-222; Murat Öztürk, "Zâtüssavâri", **DİA**, XXIV, 152.

³⁹ Özkuyumcu, "İfrîkiye", **DİA**, XXI, 515.

⁴⁰ Nadir Özkuyumcu, **Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika 18-132 (639-750)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993, s. 136.

gelindiğinde ise Muvâviye b. Hudeyc (ö. 52/672) komutasında Kuzey Afrika'ya ilk sefer 665'te yapıldı.⁴¹ Kendisinde sonra ise yerine Ukbe b. Nâfi' (ö. 62/682) geçti.⁴² Amr b. el-Âs'ın fetih hareketleri sırasında bölgedeki Ukbe b. Nâfi' yerli halk olan Berberîleri yakından tanıma imkânı bulduğundan kazandığı tecrübeler daha sonra yön vereceği politikaların temelini oluşturdu.

Müslümanların doğuya doğru ilerleyebilmesini kolaylaştırabilmek ve İfrîkiye'deki bağlantılarını kuvvetlendirmek adına Ukbe b. Nâfi''nin önerisiyle karargâh olarak Kayrevan bölgesi seçilmiştir.⁴³ Kentin mezkûr coğrafyada tesis edilmesinin altında birkaç sebep bulunmaktadır. Müslümanlar, İfrîkiye'de bir bölgeyi fethettikten sonra Mısır'a geri dönüyorlardı. Yeterli bir otoritenin bulunmamasından mütevellit Berberîler İslâm'ı kabul ettiklerini ifâde etmiş olmalarına rağmen irtâd faâliyetlerinde bulunuyorlardı.⁴⁴ Yaşanan bu durumun önüne geçmek için bir hamle yapılması kaçınılmazdı. Bununla beraber Ukbe b. Nâfi' buraya geldiğinde Muâviye b. Hudeyc'in daha önce el-Kam Dağı'nın civarını karargâh edindiğini görmüş ancak bu bölgenin denize çok yakın olmasından ötürü Bizans'tan gelebilecek deniz tehlikesine karşı Kayrevan'ın da içinde bulunduğu kesim seçilmiştir.⁴⁵

667 yılında Mesleme b. Muhalled'in (ö. 62/682) başa gelmesiyle ilk defa Mısır ve İfrîkiye vâililikleri tek bir kişide toplandı.⁴⁶ Bu bakımdan daha sonra göreve tâyin edilen Hasan b. en-Nu'man'ın yeri bu vesîleyle müstesnâdır. Kendisi hem İfrîkiye'nin ikinci fâtihi kabul edilir hem de Tunus'ta inşâ ettirdiği tersâne ile denizcilik anlamında Emevîler dönemine damgasını vurmuştur. İşlevsel hâldeki bu tersâne daha sonraki vâililer tarafından adalara yapılan seferler sırasında aktif olarak kullanılmıştır. Vâililik vazîfesine gelenler arasında kaynaklarda adına sıkça rastlanan ise Mûsâ b. Nusayr'dır (ö. 98/717). Onun döneminde hem dâhilî hem hâricî meseleler ortaya çıkmıştır. Bu süreçten sonra ise göreve gelen vâililer zikredilen problemlerle uğraştıkları için istikrarlı bir dönem yaşanamamıştır. Abbâsîler döneminde İfrîkiye'de yaşanan sorunlardan ötürü birlik sağlanamamış ve birçok muhtelif hânedan ortaya çıkmıştır.⁴⁷

⁴¹ Özkuyumcu, a. g. t., s. 142.

⁴² Özkuyumcu, a. g. t., s. 145.

⁴³ Aydın Çelik, *Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)*, Ankara 2018, s. 10; Özkuyumcu, a. g. t., s. 151.

⁴⁴ Özkuyumcu, a. g. t., s. 151; Özkuyumcu, a. g. m., *DİA*, XXI, 515.

⁴⁵ Nadir Özkuyumcu, "Ukbe b. Nâfi'", *DİA*, XXII, 65.

⁴⁶ Özkuyumcu, a. g. t., s. 152.

⁴⁷ Özkuyumcu, a. g. t., s. 214-215.

Bu durumun sebepleri şunlardır: a) Başkent'in İfrîkiye'ye uzak olması, b) Hilâfetin olduğu merkezde halkın büyük kısmını artık İranlıların oluşturması, c) Savaş stratejilerinin farklı olması, d) İsyanlara kalıcı çözüm bulunamamasından dolayı İfrîkiye ile Abbâsîler arasından bir mesâfe olmasıdır. İfrîkiye ve Mağrib bölgesinde otorite boşluğundan kaynaklanan ve bağımsız bir şekilde hareket eden devletler Midrârîler (155-296/772-909),⁴⁸ Rüstemîler (160-296/877-909),⁴⁹ İdrîsîler (172-375/789-985)⁵⁰ ve 184-296 (800-909)⁵¹ yılları arasında hüküm süren Ağlebîler'dir.⁵²

Bölgede çıkan bir isyan sonrasında halkın İbrâhîm b. Ağleb'in (183-197/800-812)⁵³ vâli olmasını istemesi üzerine⁵⁴ Abbâsî Halifesi Harûn er-Reşid (169-194/786-809) tarafından kendisi vâli olarak tayin edildi.⁵⁵ Mezkûr şahsın İfrîkiye'ye gitmesiyle Ağlebîler adı verilen periferik bir devlet kuruldu. Buradaki emîrlere bağımsız bir yönetime sâhip olsalar da Ağlebîler Abbâsîlere bağlı, onlar adına hutbe okutan bir emîrlikti.⁵⁶

Ağlebîlerin ön plana çıkan özelliği ise oluşturduğu donanmasıyla Akdeniz'de varlık mücâdelesini vermesi, Sicilya Adası'nı fethetmek için seferler yapması⁵⁷ ve 75 yıllık bir zaman zarfının sonunda cezîre'yi fethetmiş olmasıdır. Ağlebîlerin inkırazında ve Fâtımîlerin (296-567/909-1171) kurulma sürecinde Şîîlerin⁵⁸ rolü oldukça büyüktür. Nitekim bölgede güçlü olan Kûtâme Kabîlesi Ağlebîlerle iyi ilişkilere sâhip olmadıkları gibi emîrliğe vergi vermek istemiyordu.⁵⁹ Aradaki zayıf bağlantıdan istifâde eden Şîîler ise yavaş yavaş bölgede tutunmaya başladılar.

Fâtımîler isminden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'ya (10-11/632) neseplerini dayandırmaktaydılar. Belirtmekte fayda bulunmaktadır ki; Emevîler ve Abbâsîler zamanında Şîîler inançlarını gizli yaşamak zorunda kalmışlardı. Onlara göre halkın ekseriyeti ehl-i sünnet inancını benimsemekteydi ve Sünnîlerle mücâdele edecek güçleri olmadıkları için Şîîler inançlarını gizliden gizliye yaymaya gayret gösterdiler. Bu zümreyi tek

⁴⁸ Mezkûr devlet için bkz. İbrahim Harekât, "Midrârîler", **DİA**, XXX, 14-16.

⁴⁹ Söz konusu devletle alâkalı olarak bkz. Nadir Özkuyumcu, "Rüstemîler", **DİA**, XXXV, 295-296.

⁵⁰ İlgili devlet hakkında bkz. Muhammed Razûk, "İdrîsîler", **DİA**, XXI, 495-497.

⁵¹ Çelik, **a. g. e.**, s.12.

⁵² Deniz devleti olan Ağlebîler için bkz. Abdülkerim Özeydin, "Ağlebîler", **DİA**, I, 475-478.

⁵³ Nadir Özkuyumcu, "İbrâhîm I", **DİA**, XXI, 281-282.

⁵⁴ Özeydin, **a. g. m.**, **DİA**, I, 476.

⁵⁵ Çelik, **a. g. e.**, s. 18.

⁵⁶ Özeydin, **a. g. m.**, **DİA**, I, 477.

⁵⁷ Özeydin, **a. g. m.**, **DİA**, I, 476.

⁵⁸ Muhammed Ebû Zehra, **İslâm'da Siyâsî, İtikâdî ve Fıkî Mezhepler Tarihi**, Türkçe trc. Abdülkadir Şener-Hasan Karakaya-Kerim Aytekin, İstanbul t.y., s. 36-64.

⁵⁹ Çelik, **a. g. e.**, s. 39.

bir oluşum olarak adlandırmak doğru olmayacaktır çünkü Şiîler kendi içlerinde birçok fırkaya ayrılmaktadırlar. Fâtımîler ise Şiîlerin İsmailiyye koluna mensupturlar.⁶⁰ Fâtımî Devleti'nin kurucusu ve aynı zamanda ilk zâhiri Şiî imamı olan Ubeydullah el-Mehdî⁶¹ (296-322/909-934) zuhur edene kadar Şiî imamları gizli kalmışlardır.⁶² Fâtımî Devleti'nin müessisi olan Ubeydullah el-Mehdî'nin nesebi tarihçiler tarafından tartışma konusudur.⁶³ Çünkü Şiîler mezheplerini gizli olarak yaymak istedikleri için kimliklerini de gizli tutmuşlar çoğu zaman da gerçek isimlerini kullanmamışlardır. Bu durum ise soy tespiti konusunda tereddütlere sebep olmaktadır.⁶⁴ Şiîlerdeki *takiyye* yani gizlilik ilkesi ise İsmâiliyye'nin beşinci imamı olan Ca'fer es-Sâdık'ın⁶⁵ oğlu İsmail tarafından konulmuştur.⁶⁶

Ubeydullah el- Mehdî İfrîkiye'ye varmadan evvel her şeyin hazır olması için Ebû Abdullah eş-Şiî (ö. 298/911) adında bir dâî İbn Havşeb tarafından bu bölgeye gönderildi.⁶⁷ Faâliyetlerinin Ağlebî hükümdarı II. İbrâhîm (262-290/875-902) tarafından anlaşılması üzerine kendisine bir mektup yazıldı ve bu davranışından vazgeçmesi istendi. Fakat Ebû Abdullah eş-Şiî, II. İbrâhîm'in Sicilya Seferi'nde⁶⁸ olmasından istifade ederek hücumla geçince III. Ziyâdetullah (291-297/903-909) kendi döneminde Şiîlere son vermek için mücadele etmeye başladı.⁶⁹ Halktan destek almak adına özellikle câmilerde hutbe okuttu.⁷⁰ III. Ziyâdetullah ve ordusu vukû bulan savaşta önce başarılı olmuş hatta bâzı kabîleler Ağlebîlerin tarafına geçmişti.⁷¹ Fakat cengin seyri daha sonra Ebû Abdullah eş-Şiî'nin lehine dönmüş ve III. Ziyâdetullah'ın eşyalarını alıp kaçırmaktan başka çâresi kalmamıştı.⁷² 29 Cemâziyelâhir 296 (25 Mart 909) Cumartesi günü Ebu Abdullah eş-Şiî Rakkâde'ye geldiğinde ise bundan sonraki adım bütün faâliyetleri kendisi için yürütülen Ubeydullah el-Mehdî'nin zuhuru olmuştur.⁷³ Merkez Rakkâde'ye gelen zâhir imam ve devletini tesis ettikten bir süre sonra bölgede kendini tehlikede

⁶⁰ Çelik, a. g. e., s. 33.

⁶¹ Mustafa Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", *DİA*, XXXXII, 23-25.

⁶² Mustafa Kemal Köksal, *Fâtımî Devletinin Kuruluşu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 8.

⁶³ Eymen Fuad Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, XII, 228.

⁶⁴ Çelik, a. g. e., s. 29.

⁶⁵ Mustafa Öz, "Ca'fer es-Sâdık", *DİA*, VII, 1-3.

⁶⁶ Çelik, a. g. e., s. 30.

⁶⁷ Çelik, a. g. e., s. 37.

⁶⁸ Çelik, a. g. e., s. 42.

⁶⁹ Çelik, a. g. e., s. 43.

⁷⁰ Çelik, a. g. e., s. 45.

⁷¹ Çelik, a. g. e., s. 48.

⁷² Çelik, a. g. e., s. 51.

⁷³ Çelik, a. g. e., s. 54.

hissettiğinden yeni bir başkent meskeni tespit etmek için arayışa girmiştir. Çalışmanın asıl konusu olan bu mevzû ise tezin birinci bölümünde ele alınacaktır.

I. BÖLÜM

MEHDİYE ŞEHRİNİN KURULUŞU

Fâtımîler neseblerini Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'ya dayandırarak ve kendilerini İslâm dünyasında meşrû bir zemine oturarak hânedan usulüyle yönetilmiş bir devlettir.⁷⁴ Ubeydullah el-Mehdî (297-322/909-934) Fâtımîlerin hem müessisi hem Şîîlerin ilk zâhiri imamıdır.⁷⁵ Hilâfetin tesis edilmesiyle birlikte özelde İsmâîlîler genelde ise Şîîler büyük bir kazanım elde etmişlerdir. Bunun en büyük sebebi ise bir imamın doğrudan devlet başkanı olmasıyla alâkalıdır.⁷⁶ İsmâîlî mezhebine bağlı oldukları kesin olmakla birlikte hangi kol üzerinden geldikleri konusunda ihtilâflı rivâyetler mevcuttur.⁷⁷ Şia'ya bağlı olan insanlar uzun bir takıyye⁷⁸ sürecinden sonra gelen yeni imam ile birlikte dinlerini açıktan yaşama imkânı bulmuşlardır. Bu yüzden dinî liderlerine bağlılık oranları oldukça yüksektir. Hatta şu hâdise ile bu durumu tasdiklenebilir. Ubeydullah el-Mehdî mâiyetiyle birlikte şehre gireceği zaman bir şair onun için şiir yazmış ve ilk halîfeye okuma imkânı bulmuştur. Şiirde Şîîliği ve Mehdi'yi yücelten ifâdeler mevcuttur. Şiirin son mısrasın da daima halîfenin imamı olacağına dâir bir cümle vardır.⁷⁹ Ubeydullah el-Mehdî'nin İfrîkiye topraklarına gelip çökmekte olan Ağlebî Devleti'ne son verdikten ve buradaki ikâmetlerini garanti altına aldıktan sonra Rakkâde'de kalmak yerine neden yeni bir başşehir aradığını sorgulamak gerekmektedir. Bu noktada öncelikle İfrîkiye'nin toplum yapısına değinmek fayda sağlayacaktır. Nitekim Berberîlerin en büyük kabîlelerinden olan Kutâmeliler⁸⁰ ile Zenâteliler⁸¹ bölgede yaşamaktaydılar. Kutâmeliler baştan beri Fâtımîlerin destekçisi olmuş hatta Ebû Abdullah eş-Şîî geldiği dönemde en büyük yardımı sağlamışlardır. Buna mukâbil Zenâteliler ise Fâtımîlere düşman olmakla birlikte diğer Berberî kabîlesiyle de iyi geçinmemişlerdir.⁸² Hatta daha sonra kendi çıkarları doğrultusunda Endülüs Emevîlerine (138-422/756-1031) bağlılıklarını bildirmişlerdir. Zenâtelilerin bu tavırları devletin ilerleyen yıllarında da devam etmiş, sürekli isyan çıkarmaya devam ettiklerinden Fâtımîler Orta Fas'ı ele geçirememişlerdir.⁸³ Bütün yaşananlar göz önünde

⁷⁴ Muhammed Abdüssettar Osman, *el-İmâreti'l- Fâtımîyyeti'l harbiyyeti-el-medîneti-el-diniyye*, Kahire 2006, s. 11.

⁷⁵ F. Dachroui, "Mahdî, 'Ubeyd Allâh", *EF*, V, 1242; Mustafa Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", *DİA*, XXII, 23.

⁷⁶ Farhad Daftary, *İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri*, İstanbul 2017, s. 220.

⁷⁷ Eymen Fuâd Seyyid, "Fâtımîler", *DİA*, XII, 229.

⁷⁸ Bu konu hakkında bkz. Mustafa Öz, "Takıyye", *DİA*, XIX, 453-453.

⁷⁹ Jonathan M. Bloom, "The Origins of Fatimid Art", *Muqarnas*, Vol. 3, 1985, s. 24.

⁸⁰ Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Berberîler", *DİA*, V, 478-483.

⁸¹ Bkz. Lütfî Şeyban, "Zenâte", *DİA*, XXIV, 246-247.

⁸² Musa benî Halid, "Diraseti Tarihiyyeti limedineti'l Mehdiyyeti el-Fâtımîyyeti bi'l-Mağrib (h. 303-308/m. 916-921)", *Al al-Bayt University Mecelletü'l- Menarâhi'l-lilbuhusi ve'd-Diraseti*, c. 22, 2016, s. 538.

⁸³ Halid, a. g. m., *Al al-Bayt University*, s. 541.

tutulduğunda ortada birbirlerinde memnun olmayan iki kabîle bulunmaktadır. Böyle çelişkili yapılanmanın bulunduğu yerde yeni devletin düzenini oturtmak zor olacaktır. Hâdiseler yaşanırken aynı zamanda yeni imamın astrologların görüşünü de dikkate aldığı bilgisi de mevcuttur. Yıldız haritasında sâbit konumda Aslan burcuna denk gelen ve kralların evi olan Güneş konumundaki Mehdiye'yi seçti gibi ibare söz konusudur.⁸⁴ Bunların dışında Ubeydullah el-Mehdî Kayrevan ve Rakkâ'deyi devletin başkenti olarak düşünmedi. Çünkü buralar Sünnî nüfusun fazla olduğu yerlerdi.⁸⁵ Onun amacı Şiîlerin daha fazla olduğu bir düzen kurmaktı.⁸⁶ Böylelikle Mehdi, farklı mezheplere mensup olan Müslümanların birbirlerine düşman olarak devleti zayıflatma ihtimâlîni önlemek istemişti. Böylece Hâricîlerden de gelebilecek tehlikeleri yaşanmadan engelleme imkânına da sâhip olacaktı.⁸⁷ Aynı zamanda ise tebaasının diğer mezhebe bağlı olan insanlardan ve farklı toplumlardan çekinmeden rahatça dinlerini yaşayabilmelerini garanti altına almayı kendine ilke edinmiş görünmektedir.

Kartaca ve Tunus arasında gözlem ve incelemelerini tamamlayan Ubeydullah el-Mehdî en sonunda Sfaks ve Sûse arasında bulunan⁸⁸ zamanında Roma ve Fenike limanlarına da ev sâhipliği yapmış olan, savunması kolay ve kendi içinde doğal bir limana sâhip aynı zamanda Akdeniz'in güneyinde yer alan bölgeyi seçti.⁸⁹ Ebû'l-Fidâ'ya (ö. 732/1331) göre burası üçüncü iklim bölgesinde yer almaktadır.⁹⁰ Mehdiye'nin bileğe bitişen el gibi⁹¹ olduğunu söyleyen müellifler olduğu gibi denize uzanan dil şeklinde olduğunu söyleyen yazarlar da vardır.⁹² Makdisî ise ayakkabı bağı gibi dar bir yoldan girilen yarımada olduğunu kaydeder.⁹³ Kentin yerine karar verdikten sonra buraya kendi adını vererek "*Mehdiye*" olarak isimlendirdi.⁹⁴ Burası Mısır ve Sicilya'nın limanı, Kayrevan'ın ise haznesi noktasında konumlanmış bulunan bir

⁸⁴ Halid, a. g. m., *Al al-Bayt University*, s. 542.

⁸⁵ Jennifer A. Pruitt, *Fatimid Architectural Patronage and Changing Sectarian Identities (969-1021)*, Harvard University, Amerika Birleşik Devletleri 2009, s. 15.

⁸⁶ Fayrouz Mohamed Mahmoud İbrahim, *The Influence of the State and Islamic Sectarianism on the Architecture and Identity in Fatimid Egypt-case study: Mashhad al-Husayn*, Hamad Bin Khalifa University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Katar 2017, s. 23.

⁸⁷ Nihat Yazılıtaş, *Fâtımî Devleti Tarihi*, İstanbul 2010, s. 35.

⁸⁸ Abdallah Louri, *The History of the Maghrib an Interpretive Essay*, Fransızca trc. Ralph Manheim, Princeton-New Jersey 1977, s. 132.

⁸⁹ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, Türkçe trc. Ahmet Ağırakça, VIII, İstanbul t.y. 83; Charles-André Julien, *History of North Africa-Tunisia, Algeria, Morocco*, Fransızca trc. John Petrie, ed. C. C. Stewart, New York-Washington 1970, s. 57; Shainool Jiwa, *The Fatimids The Rise of A Muslim Empire*, London 2018, s. 41.

⁹⁰ Ebû'l-Fidâ, *Ebû'l-Fidâ Coğrafyası (Takvimü'l-Büldan)*, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 139.

⁹¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, VIII, s. 83; Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-buldân*, Beyrut 1977, V, 230; *Ebû'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 140; Osman, a. g. e., s. 126.

⁹² David Abulafia, *Büyük Deniz Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, İstanbul 2012, s. 319; Osman, a. g. e., s. 14.

⁹³ Lézine, *Mahdiya...*, s. 13.

⁹⁴ Pruitt, *Fatimid Architectural...*, s. 15.

kenttir.⁹⁵ Bunun dışında şehir beyaz kent olarak da anılmaktadır.⁹⁶ Abbâsîlerin siyahına karşı beyaz şehir olarak anılmıştır.⁹⁷ Neden beyaz şehir olduğuna dâir kaynaklarda şerh bulunmasa da surların beyaz taş kullanarak yapılmasında kaynaklı bu şekilde anılma ihtimâlî yüksektir. Aynı zamanda İdrisî'nin eserinde kaleme almış olduğu gibi Mehdiye halkının kıyafet tercihinde ekseriyetle beyaz rengine yönelmiş olmaları kayda değerdir.⁹⁸

5 Zilkade 303 (11 Haziran 916) ⁹⁹ tarihinde kentin inşâsına başlandı. 8 Şevval 308 (20 Şubat 921) tarihinde ise şehrin yapımı tamamlanmış olup Mehdî ve ailesi saraya taşındılar.¹⁰⁰ Bununla birlikte bir zamanlar bu bölgenin “*Halîfeler Adası*” olarak¹⁰¹ zikredildiği hatta İbnü'l-Bekrî'nin rivâyetine göre imam bölgede bulunurken mağarada bir râhip ile karşılaşınca burasının neresi olduğunu ona sorduğunda *Halîfeler Adası* olduğu cevabı verilmiştir.¹⁰² Lokasyon olarak Tunus'un 230 kilometre güneyinde deniz cihetinden 500 metre genişliğinde toplamda 1.500 metre uzunluğa sâhip olan Mehdiye kayalık bir yarımada üzerinde bulunmaktadır. Kayrevan'a ise iki konak mesâfededir.¹⁰³ Kentin yarımada üzerine inşâ edilmesi dıştan gelebilecek saldırılara karşı koruma görevi görmekteydi.¹⁰⁴ Zâten Mehdî'nin şehri binâ ederken kullandığı yönteme bakıldığında kenti âdetâ kale biçimde korunaklı taarruzlara dayanabilecek kuvvette yapılmasını sağlamıştır. Hiçbir aksiliğin yaşanmaması için halîfe işçilere sürekli emirler vererek nasıl çalışmalarını gerektiğini anlatmıştır.¹⁰⁵ Nitekim bu yeni kent onun ve gün yüzüne çıkmaya çalışan Şîîlerin kıymetli başkentiydi.

⁹⁵ el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2020, s. 174.

⁹⁶ İdrîs İmâmdüddîn, *Târih'u-l Hûlefâ'i'l-Fâtîmîyyîn bi'l-Mağrib el-Kısmî Hâssu min Kitâb bi uyun'ul-ahbâr*, nşr. Muhammed el-Ya'lâvî, Beyrut 1985, s. 209; Afran Muhammed Aziz, *Medineti'l- Mehdiyyeti (h. 300-543/912-1148)*, Kûfe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Irak 2010, s. 7.

⁹⁷ Brett, *Fâtîmî...*, s. 71.

⁹⁸ İdrisî Ebû Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Abdullah b. İdris el-Hammudi el-Hüseynî Şerif, *Nüzhetü'l-Müşâtâk fi ihtiraki'l-afak*, Beyrut 1989, I, 283.

⁹⁹ Halm, *Mahdi...*, s.124.

¹⁰⁰ Halm, *Mahdi...*, s. 124. Hassan Khalilieh bu konuda şehrin kuruluş tarihi için 4 Zilkâde 303 (10 Mayıs 916) olduğunu zikrederken inşânın tamamlanması konusunda Heinz Halm ile aynı fikirdedir. Bkz. Hassan S. Khalilieh, *Admiralty and Maritime Laws in the Mediterranean Sea (ca. 800-1500)*, Leiden-Boston 2006, s. 50.

¹⁰¹ Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-buldân*, V, 230; Hasan İbrahim Hasan-Taha Ahmed Şerif, *Ubeydullâh el-Mehdî imam eş-Şîî el-İsmâiliyyât ve Müessisi Devleti Fâtîmiyyeti Bilâdi Mağrib*, Ezher 1947, s. 205.

¹⁰² Halid, a. g. m., *Al al-Bayt* University, s. 543.

¹⁰³ İbn Havkal, *10. Asırda İslâm Coğrafyası*, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017, s. 78; İstahri, *Ülkelerin Yolları*, Türkçe trc. Murat Ağarı, İstanbul 2019, s. 41; Halid, a. g. m., *Al al-Bayt University*, s. 543.

¹⁰⁴ Yazılıtaş, *Fâtîmî...*, s. 35.

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, VIII, 83.

Şehrin inşasına batı tarafındaki surların yapımıyla başlanmış ve sağlam olmasına oldukça dikkat edilmiştir.¹⁰⁶ Surların yapımında beyaz taş kullanılmıştır.¹⁰⁷ Bu taş kireçtaşıdır.¹⁰⁸ Eğik bir girişi olan dış suru vardır. Çift katmanlı surdan müteşekkildir.¹⁰⁹ Duvarların yüksekliği ise altı deve boyutundadır.¹¹⁰ Bölgeye iki kapı üzerinden girilmektedir.¹¹¹ Biri deniz tarafından diğeri ise kara tarafındandır. İbnü'l-Bekrî'nin ifâdelerine göre kapılar içlerinde ahşap bulunmadan bütünüyle demirden¹¹² yapıldığını ve her birinin ağırlığının ise 1.000 kantar olduğunu, uzunluklarının ise 30 zirâya eşit bulunduğunu görülmektedir.¹¹³ İbnü'l-Esîr'e göre bu ağırlık 100 kantardır. Genişlikleri sekiz metre olmakla birlikte demirlerin işlemeleri mevcuttur.¹¹⁴ Kara cihetinden yani batı surlarının olduğu yerde bulunan kapı Bâb-ı Zevîle¹¹⁵ adı verilen küçük bir şehirciğe açılmaktadır. Hatta bâzı müellifler buraya “*el-Mehdiyeteyn*” demişlerdir.¹¹⁶ Burası Berberîlerin ikâmet ettiği bir yerdir. Halk, aileleri ve dükkân sâhipleri burada yaşarken¹¹⁷ halîfenin ailesi, hizmetlileri ve yardımcıları Mehdiye'de yaşamlarını sürdürmektedir. İdrisî'nin kaydına göre bu küçük yapılaşmanın geniş caddeleri, güzeler pazarları ve anlayışlı tüccarlara sâhip bir kitlesi vardı.¹¹⁸ Halk surlardan geçerek şehrin merkezine gider ve burada çalışır; akşamları ise evlerine dönerdi. Yaşanan bu durumun halk için oldukça zahmetli olduğunu söylenmesine karşı Mehdî kendisinin rahat olduğunu dile getirmiştir.¹¹⁹ Çünkü biliyordu ki yaşayan tebaa geçimi sağlayabilmek için Mehdiye'ye gelmek zorunda idi. İşte bu noktada Berberîlerden gelebilecek tehlikede Mehdî'ye göre bertaraf edilmişti.¹²⁰ Aynı zamanda Bâb-ı Zevîle ile şehrin girişine olanak sağlayan kapılara Skifa el-

¹⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 83; Ticânî, *Rihletü't- Ticânî*, nşr. Hasan Hüseyin Abdülvehhab, Tunus 1958, s. 321; Halm, *Mahdi...*, s.124; Osman, *a. g. e.*, s. 16; Stéphane Paradines, “From the Ribats to the Fortresses, the Fâtimid Period of Transition in Muslim Military Architecture”, *International Journal of Islamic Research*, Ankara 2020, s. 504; Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 543.

¹⁰⁷ *Ebü'l-Fidâ Coğrafyası*, s. 140; Lézine, *Mahdiya...*, s. 44.

¹⁰⁸ Paradines, “The Fâtimid Period of”, s. 503.

¹⁰⁹ Bloom, “Fatimid Art”, s. 21.; Paradines, “The Fâtimid Period of”, s. 504; Aziz, *a. g. t.*, s. 24.

¹¹⁰ Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 543.

¹¹¹ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâk fî ihtiraki'l-afak*, I, 282.

¹¹² Osman, *a. g. e.*, s. 20.

¹¹³ *Lost Maps of the Caliphs Drawing The World in Eleventh- Century Cairo*, nşr. ve trc. Yossef Rapoport-Emilie Savage Smith, Amerika Birleşik Devletleri 2018, s. 168; Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 543.

¹¹⁴ Khalilieh, *Mediterranean Sea...* s. 50; Jiwa, *The Fatimids*, s. 41.

¹¹⁵ Hasan, Şerif, *Ubeydullâh el-Mehdî...*, s. 206; Lézine, *Mahdiya*, s. 14; Osman, *a. g. e.*, s. 14; Aziz, *a. g. t.*, s. 29.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, VIII, 83; Dachroui, “L'Epoque Fatimide”, s. 220; Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 545.

¹¹⁷ Ticânî, *Rihletü't- Ticânî*, s. 324.

¹¹⁸ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müşâk fî ihtiraki'l-afak*, I, 282.

¹¹⁹ Osman, *a. g. e.*, s. 43; Aziz, *a. g. t.*, s. 29.

¹²⁰ Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-buldân*, V, 231; Hasan, Şerif, *Ubeydullâh el-Mehdî...*, s. 205; Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 546.

kahla da denmekteydi.¹²¹ Burası günümüzde de mevcuttur.¹²² Kapının nişlerinde bekçilerin gözetleme yapmasına olanak sağlayan bir alan da bulunmaktaydı. İç koridor 500 asker alma kapasitesine sâhipti.¹²³ Kapıların üstünde aslan figürü de vardı.¹²⁴

Şehri oluşturan unsurların başında ise tersâne gelmekteydi. Fâtımîlerin yeni başkenti inşâ ederken tersâneye de yer vermesi¹²⁵ halîfenin denizciliğe ne kadar önem verdiğini göstermesi açısından değerlidir. Zâten kentin üç tarafı denizlerle çevrili idi.¹²⁶ İnşâ edilen tersâne ise 900 şinî¹²⁷ alabilme kapasitesine sâhiptir. Bu sayının abartılı olma ihtimâlî oldukça yüksektir. Çünkü Mehdiye zâten büyük bir şehir değildi. Hâl böyleyken bu kadar büyük tersânenin olma olasılığı da düşüktür. Buradan şu yargı çıkartılabilir; Fâtımîler kaynaklara yansıyan kadar geniş bir tersâneye sâhip olmasalar da hâtrı sayılır büyüklükte bir tersâneye sâhiptiler.¹²⁸ Böylece ilk halîfenin devletin geleceğini bir anlamda denizciliğe bağladığını düşünmek mümkün görünmektedir. Hatta Ticânî tersâne için dünyanın harikalarından biri olduğunu söyler.¹²⁹

Daha sonra Ubeydullah el-Mehdî câminin konumunu belirlemek için bir okçuya ok atması istemiş ve okun gitti yere câminin yapılacağını söylemiştir. Okun gittiği mesâfeyi gördükten sonra: “*Buraya anca Ebû Yezîd gelir.*” demiştir.¹³⁰ Nitekim söylediği vukû bulmuş Ebû Yezîd isyanı sırasında buraya kadar gelmiştir.¹³¹ Okun mesâfesi ise 133 zîra uzunluğundadır.¹³² Hatta Ubeydullah el-Mehdî bu sayının Mehdiye’nin ellerinde kalacakları yıl sayısı olduğunu söylemiştir.¹³³ Başka bir rivâyete göre de okun gittiği yerin musallâ olacağı zikredilmiştir.¹³⁴

¹²¹ Rapoport-Smith, *Lost Maps of the*, s.168; Bloom, “Fatimid Art”, s. 22; Osman, *a. g. e.*, s. 22; Paradines, “The Fâtimid Period of”, s. 504.

¹²² Lézine, *Mahdiya...*, s.18.

¹²³ Yâkut el-Hâmevî, *Mu’cemü’l-buldân* V, 230; İbrahim, “The Influence of the State”, s. 23.

¹²⁴ Osman, *a. g. e.*, s. 22; İbrahim, “The Influence of the State”, s. 24.

¹²⁵ Michael Brett, *Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz’de İktidar Mücadelesi*, Türkçe trc. Fatih Yücel, İstanbul 2021, s. 69; Nicolas Carayon, “Le cothon ou port artificiel creusé. Essai de définition”, *Mediterranee*, 104, 2005, s. 8; Paradines, “The Fâtimid Period”, s. 504.

¹²⁶ Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 543.

¹²⁷ 140 kürekli uzun savaş gemileridir. Murat Öztürk, “XIV. Yüzyılda Doğu Akdeniz’deki Memlûk-Haçlı Mücadelesinde Kullanılan Gemiler”, *14. Yüzyılda Haçlılar ve Türkler*, ed. Altan Çetini, İstanbul 2023, s. 424; Nebi Bozkurt, “Bahriye”, *DİA*, IV, 495-501.

¹²⁸ Aziz, *a. g. t.*, s. 28.

¹²⁹ Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 544.

¹³⁰ Kādî Numân, *Risâletü iftitâhi’l-dâ’ve*, nşr. Vedâd el-Kâdî, Beyrut 1970, s. 130; Ticânî, *Rihletü’t- Ticânî*, s. 321; Makrîzî, *İtti’âzü’l-hunefâ’ bi-ahbâri’l-eimmeti’l-Fâtimiyyîn el-Hulefâ*, nşr. Cemaleddîn Şeyyâl, I, 70-71.

¹³¹ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil...*, VIII, 83.

¹³² Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 543-544.

¹³³ Ticânî, *Rihletü’t- Ticânî*, s. 321; Aziz, *a. g. t.*, s. 26.

¹³⁴ İbrahim, “The Influence of the State”, s. 26.

Böylelikle câmi surların yanında köşe görevi görmektedir.¹³⁵ Dikdörtgen formda ve T planlı¹³⁶ olan şehrin ulu câmisi Kurtuba ve Kayrevan'daki câmilere benzemektedir.¹³⁷ Câminin mihrabında deniz kabuğuyla işlenmiş motifler ve Kufî hattıyla yazılmış Kur'ân Ayetleri mevcuttur.¹³⁸ Bunun yanında câmiye bitişik şekilde cephâne bulunmaktadır.¹³⁹ Ayrıca câminin yaklaşık 600 metre doğusunda kayaların oyulmasıyla elde edilmiş bir liman mevcuttur.¹⁴⁰ Bu liman 30 gemi alma kapasitesine sâhiptir.¹⁴¹ Limanın iki ucunda kuleler bulunmaktaydı ve bu kuleler birbirlerine demir zincir ile bağlıydı.¹⁴² Böylelikle düşman gemisinin şehre girişi engellenmiş olmaktaydı. Kendileri bu girişi kullanacakları zaman görevliler zinciri indirir işleri bittikten sonra tekrar eski hâline getirirlerdi.¹⁴³

Mehdiye'de toplamda iki adet saray inşâ edildi.¹⁴⁴ Bu saraylar câminin doğusunda bulunmaktaydı. Biri halîfe Ubeydullah el-Mehdî'nin sarayıdır ve batıya açılan bir kapısı mevcuttur. Diğerisi ise oğlu ve bir sonraki devlet reisi olacak olan Kâim bi Emrillâh'ın (934-946) sarayıdır ve oda doğuya açılmaktadır.¹⁴⁵ Michael Brett'e göre ise bu kapı güneye açılmaktadır.¹⁴⁶ Sarayların arasında oldukça büyük bir boşluk vardır ve burası "beyn el-Kasreyn (İki saray arası)" olarak adlandırılmaktaydı.¹⁴⁷ Aynı zamanda sarayların arasında askerî gösterilerin yapılabilmesine imkân sağlayan meydan adında boşlukta bulunmaktaydı.¹⁴⁸ Mehdiye'de bulunan saraylar daha sonra Sicilya'da inşâ edilen Palermo'daki saraya örneklik teşkil etmiştir.¹⁴⁹

Hazîne ve darphâneye gelindiğinde ise büyük olasılıkla bu yapılar câminin aşağısında bulunmaktadır.¹⁵⁰ Bunları dışında üç bölüm bulunmaktadır. İlki Divânu'l-Harâc olup gelirleri denetleyen ve düzenleyen kurumdur. İkincisi Dîvânu'd-Diya' olan emlak işlerinin yürütüldüğü

¹³⁵ Brett, *Fâtımî...*, s. 69.

¹³⁶ Alexandre Lézine, *Mahdiya...*, s. 49; Dachroui, "L'Epoque Fatimide", s. 113.

¹³⁷ Brett, *Fâtımî...*, s. 71; Osman, *a. g. e.*, s. 29;

¹³⁸ İbrahim, "The Influence of the State", s. 28.

¹³⁹ *Lost Maps of the...*, s. 168; Alexandre Lézine, *Mahdiya*, s. 219.

¹⁴⁰ Aynı zamanda var olan bu limanın yapay bir rıhtıma sâhip olduğu da belirtilmektedir. Hassan S. Khalilieh, *Admiralty and Maritime Laws in the Mediterranean Sea (ca. 800-1500)*, Leiden-Boston 2006, s. 95; Dachroui, "Fatimide", s. 229; Aziz, *a. g. t.*, s. 27.

¹⁴¹ Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-buldân*, V, 231.

¹⁴² Ebû Ubeyd El-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, Kahire t.y., s. 30; Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, s. 322; Hasan, Şerif, *Ubeydullâh el-Mehdî...*, s. 205; Halm, *Mahdi*, s. 219; Osman, *a. g. e.*, s. 42; Brett, *Fâtımî...*, s. 69.

¹⁴³ Jiwa, *The Fatimids*, s. 44; Halid, *a. g. m.*, *Al al-Bayt University*, s. 544.

¹⁴⁴ Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, s. 323.

¹⁴⁵ Ebû Ubeyd el-Bekrî, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 30; Dachroui, "L'Epoque Fatimide", s. 219.

¹⁴⁶ Brett, *a. g. e.*, s. 70.

¹⁴⁷ Jiwa, *The Fatimids*, s. 43; Osman, *a. g. e.*, s. 39.

¹⁴⁸ İbrahim, "The Influence of the State", s. 26.

¹⁴⁹ *Lost Maps of the...*, s. 169.

¹⁵⁰ Brett, *Fâtımî...*, s. 70.

büro iken, üçüncüsü Dîvânu'l-'Ata olan ödemelerin yapıldığı kurumdur.¹⁵¹ Câminin ön cephesinde iki köşede kule görevi gören yangın durumlarında yâhut ihtiyaca binâen fayda sağlamak amacıyla yağmur sularını toplayan âdetâ su deposu işlevini gören tonozlar bulunmaktaydı.¹⁵²

Ubeydullah el-Mehdî'nin Mehdiye'yi inşâ ettirmeye bağladığı yıl İfrîkiye, Fas ve Endülüs'te büyük bir kıtlık meydana gelmişti. Kendisi bu durumdan ön görülü bir tavır sergileyerek yiyecek ambarlarının yapılmasını istemişti.¹⁵³ Yapılan ambar 360 havuzdan müteşekkildi. Her bir havuz kendi içinde 10 ambarı alabilme kapasitesine sâhipti. Bütün ambar dolu olduğunda yiyecekler bir sene boyunca yetebilmekteydi.¹⁵⁴ G. Marçais'in yaptığı arkeolojik veriler mukâyese edildiğinde Mehdiye şehrinin prens mahâllinden ziyâde askerî üslûpla dizayn edilmiş kale cephânelerin bulunması savunma amacının ne kadar ön planda olduğunu gösteren bir garnizon olduğu bilgisine ulaşmıştır. Zâten şehrin hendeklere ev sâhipliği yapması da bu düsturu kanıtlar niteliktedir.¹⁵⁵

İbn Havkal (ö. IV/X. Yüzyıl) seyahati sırasında Mehdiye ile ilgili birtakım gözlemler yapmıştır. Ona göre burası ticâretin oldukça bol olduğu, taştan inşâ edilmiş surların bulunduğu ve kapılarıyla görenleri etkileyen oldukça temiz bir kenttir. Hanları, hamamları, oldukça fazla sayıda bulunan köşkleri, meyvesi bol manzarası etkileyici bir yerdir. Makdisî'nin rivâyetine göre Mehdiye'ye gelenler Rum diyarlarına ihtiyaç duymazlar. Üstelik Konstantiniyye'yi görme arzusunda olanların bu şehre baktıkları takdirde ondan bir parça bulacaklarına dâir ifâdelerde bulunur. Mehdiye'yi yücelten ifadeler halk arasında dolaşır ki bunun karşısında Kādî Numân, *"Vallahi Afrika kıtasında buna benzer başka bir şehir var mı bilmiyorum"* cümlelerini meşhûr eserinde aktarmıştır.¹⁵⁶ Bizans başkenti ile Fâtımî merkez kentinin coğrafya olarak farklı kıtalarda bulunmalarına rağmen paralel özellikler göstermeleri oldukça ilginçtir. Mehdiye'nin Konstantiniyye'den farkı şehre tek bir yoldan girilmesidir.¹⁵⁷ Burası aynı zamanda ticâret erbabının mümkün mertebe ziyâret ettiği bir bölgeydi.¹⁵⁸ İdare merkezinin Mısır'a

¹⁵¹ Brett, a.g. e., s. 73.

¹⁵² Ticânî, *Rihletü't- Ticânî*, s. 323.; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ'...*, I, 71; İdrîs İmâmdüddîn, *Târihü'l-Hûlefâi Fâtımîyyîn...*, s. 209; Hasan, Şerif, *Ubeydullâh el-Mehdî...*, s. 206; Brett, a. g. e., s. 71; Osman, a. g. e., s. 36, 44; Lézine, *Mahdiya...*, s. 95; Aziz, a. g. t., s. 30.

¹⁵³ Ticânî, *Rihletü't- Ticânî*, s. 323; Makrîzî, *İtti'âzü'l-hunefâ'...*, I, 71; Halid, a. g. m., *Al al-Bayt University*, s. 545.

¹⁵⁴ Halid, a. g. m., *Al al-Bayt University*, s. 544.

¹⁵⁵ *Lost Maps of the...*, s. 168; Yâkut el-Hâmevî, *Mu'cemü'l-buldân*, V, 231; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, VIII, 83; Lézine, *Mahdiya...*, s. 42; Aziz, a. g. t., s. 30.

¹⁵⁶ Kādî Numân, *Risâletü iftitâhi'd-dâ'Ve*, s. 91.

¹⁵⁷ el-Makdisî, *Ahsenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm*, s. 174.

¹⁵⁸ İbn Havkal, *İslâm Coğrafyası*, s. 78.

taşınmasından sonra eski görkemini kaybeden ve Ebû Yezîd isyanından sonra felâketlerin peşini bırakmadığı bir şehir oldu.¹⁵⁹ Mehdiye'nin kurulması sonrasında Sahra'dan çıkarılan altınların liman kentine gelmesi pazar hacminin artmasına vesîle olmuştur.¹⁶⁰ Fâtîmîlerin başkentinde aynı zamanda denizdeki dağlardan mercanlar çıkarılmaktadır. Bölge sâkinleri kayıklar ile mercan toplamaya giderlerdi. Bu yolculuğa çıkmadan evvel yanlarına ağaçtan yapmış oldukları haçlar ve üzerleri iki keten iple sarılmış aletlerini de alırlardı. Sonrasında toplanan bu mercanlar cilâlanır, temizlenir ve oldukça ucuz bir meblağya satılırdı.¹⁶¹

Lüksten uzak tamâmen savunma amacıyla inşâ edilmiş bir şehir olmasının yanında,¹⁶² Ubeydullah el-Mehdî'nin: “*Artık Fâtîmîlerin soyundan emin oldum.*” diyerek güvenli bir şehir yaptırdığına kâni olduğunu ifâde etmiştir.¹⁶³

Mehdiye ile ilgili araştırma yapılırken üç husus dikkat çekmiştir. Bunlardan ilki şehrin hiçbir plan çizilmeden doğrudan inşâ edilmeye başlanmasıdır. Bunun kanıtı ise câminin rampaya bitişik yapılması olarak görülebilir.¹⁶⁴ Eğer önce plan çizilip sonradan inşâ edilseydi böyle bir hata yapılmazdı. İkinci husus ise; kentin merkezinde mezarlıkların bulunmamasıdır. Hatta daha sonra yapılan arkeolojik kazılarda da mezarlıklarla ilgili buluntulara rastlanmamıştır.¹⁶⁵ Müslümanlar ölülerine değer verip, imkân dâhilinde ziyâret etme âdetine sâhiplerdir. Bu durumda akıllara şu sual gelmektedir: “*Öyleyse ölülerini nereye gömüyorlardı?*” Yapılan çalışmalara göre surların dışında kalıntılara rastlanmış ama hâlâ neden şehrin içini tercih etmediklerine dâir sorunun cevabı da bulunamamıştır. Üçüncü bir husus ise kentin inşâsı tam tamamlanmadan taşınma işlemi gerçekleştirilmiştir.¹⁶⁶ Buna şu şekilde yorum getirilebilir: Daha fazla zaman kaybetmeden devletin merkezinin bir an önce belli olup oradan yönetilmesi arzu edilmiş olunabilir. Zirâ kentin yapım sürecinde yeterince beklemek durumunda kalmışlardır.

¹⁵⁹ İbn Havkal, **a. g. e.**, s. 78; **Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib**, Türkçe trc. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul 2020, s. 114.

¹⁶⁰ Abulafia, **Akdeniz...**, s. 302.

¹⁶¹ el-Makdisî, **Ahsenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm**, s. 184.

¹⁶² Rapoport-Smith, **Lost Maps of the...**, s. 168; Halid, **a. g. m.**, **Al al-Bayt University**, s. 547.

¹⁶³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, VIII, 84; Makrîzî, **İtti'âzü'l-hunefâ'...**, I, 71; Hasan, Şerif, **Ubeydullâh el-Mehdî...**, s. 206.

¹⁶⁴ Lézine, **Mahdiya...**, s. 95.

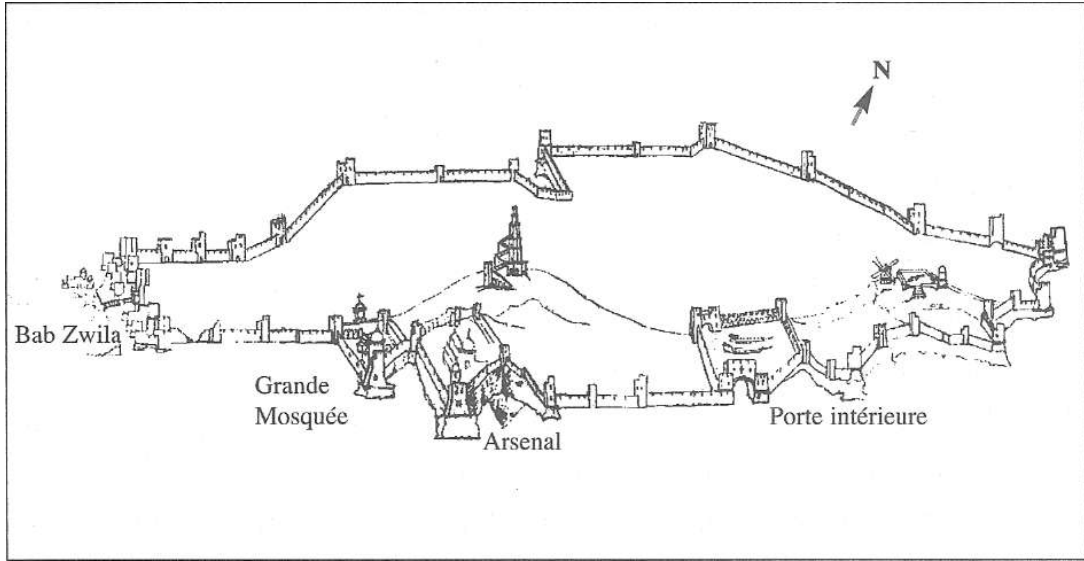
¹⁶⁵ Lézine, **Mahdiya...**, s. 97.

¹⁶⁶ Bloom, “Fatimid Art”, s. 22.

Harita 1.1: Mehdiye Planlaması. Bodleian Kütüphanesi'nde Bulunan El Yazması. MS. Arab. c.90 fol. 34a.

Yukarıda ki görsel, Mehdiye'ye dâir bulunan en eski haritadır. Üzerinde diğer şehirlerle arasında olan mesâfe mil cinsinden ifâde edilerek yazılmıştır. Kentin giriş kapısı ve saraylar tasvir edilmiştir. Plana bakıldığında şu sual sorulabilir: “Döneminde beyaz şehir olmakla nam salmış bir kent varken hangi sebeple beyaz yapmak yerine renkli bir görsel malzeme tercih edilmiştir?” Pek tabî müellifin kendi tercihi de olabilir ama bu kadar baskın bir özelliği varken yüzyıllar sonra şehrin nasıl bir görünüme sahip olduğunu tasavvur etmede yardımcı olabilirdi.

Harita 1.2: Mehdiye Şehir Planı. Farhat Dachroui, “L’Epoque Fatimide” **Historie Generale de La Tunisie Le Moyen-Age (27-982/ 647-1574)**, Nisan 2008, Tunus, s. 217.

Görsel 1.1: Ubeydullah el-Mehdî’nin Hilâfeti Döneminde 926 (313/314) Yılında Darbedilen Altın Para.¹⁶⁷

O dönemde darbedilmiş sikkenin kayıt altına alınmış olması önemlidir. Paranın cinsinden yola çıkarak devletin ekonomik durumu hakkında bilgi sâhibi olunabilir. Aynı

¹⁶⁷ Jiwa, **The Fatimids**, s. 52.

zamanda üstündeki yazılar bize o toplumun nelere değer verdiğini de göstermektedir. Paranın üzerinde “*Muhammed Allah ’ın elçisidir*” ve “*Ubeydullah el-Mehdî*” ibâreleri yer almaktadır.

II. BÖLÜM

MEHDİYE'YE 480'DE (1087) YAPILAN FRANK ÇIKARMASI

Fâtımîlerin Doğu'ya doğru genişleme politikaları vardı. 969 (358-359) yılında Mısır'ı ele geçirmeleriyle bu amaçlarına ulaşmış oldular. Hilâfet için önemli olan bu bölgeyi bünyelerine dâhil ettikten sonra yönetim merkezini buraya taşıdılar. İdârede kolaylık olması adına da geride kalan topraklar üç kısma Fâtımîlere bağlı olanlar arasında tevzî edildi. İfrîkîye toprakları Bulukkîn b. Zîrî'ye (ö. 373/984)¹⁶⁸ verilirken halîfe el-Mansûr (946-953) döneminden itibaren Kelbî¹⁶⁹ ailesi yönetiminde olan Sicilya da ise bu anlayış devam ettirildi.¹⁷⁰ Son olarak Trablus bölgesi Abdullah b. Yahlif el-Kutâmî'ye bırakıldı.¹⁷¹

Zîrî hükümdarı Muiz b. Bâdis 1051 (443) yılında hutbeyi Abbâsî Halîfesi adına okuyarak Fâtımî Devleti ile arasındaki bağları kopartmıştı.¹⁷² Bunun karşılığında ise Halîfe Müstansır Billah (1036-1094)¹⁷³ Benî Hilâl ve Benî Süleym kabîlelerini Zîrîlerin üzerine göndererek kendi gücünü ispatlamaya çalıştı.¹⁷⁴ Bu göçebe Arap kabîlelerinin yaptığı baskından dolayı Kayrevan'dan ayrılarak Temîm b. Muiz'in (1062-1108) vâli olduğu Mehdiye'ye geldiler. (449/1057).¹⁷⁵ Daha sonra ise idârenin başına kendisi geçti.¹⁷⁶ O, kendi döneminde Akdeniz'de deniz aşırı seferlerde bulunarak bâzı kıyı kentlerinde tahribatta bulunmuştur.¹⁷⁷ 466'daki (1074) Nicotera'daki ve 468 (1075) senesinde Mazzara'ya bunların başında gelir.¹⁷⁸ Aynı zamanda İtalyan devletlerini huzursuz eden vaziyetlerden biri ise Temîm b. Muiz'in Batı Akdeniz'de deniz taşıyıcılığı konusunda atılımlarda bulunmasıydı.¹⁷⁹

¹⁶⁸ Nihat Yazılıtaş, **Fâtımî Devleti Tarihi**, İstanbul 2010, s. 102; Aydın Çelik, **Fâtımîler Devleti Tarihi (909-1171)**, Ankara 2017, s. 197; Mona Ahmed Fakhter en-Nabi, **Al-Hamalâtu Frenciyyetu es-Samibiyyetu Zıddi Şimalin İfrîqiyyetun (h.668-793/m.1270-1390)**, Dımaşk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 12; Bulukkîn b. Zîrî İfrîkîye'de hüküm süren Zîrîler (Sanhâce) Devleti'nin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Geniş bilgi için bkz.: Abdülkerim Özaydın, "Bulukkîn b. Zîrî", **DİA**, VI, 414.

¹⁶⁹ U. Rizzitano, "Kalbids", **Eİ²**, IV, 496; İbrahim Altan, "Kelbiler", **DİA**, XXV, 206-207.

¹⁷⁰ Çelik, **Fâtımîler...**, s. 198.

¹⁷¹ Seyyid, "Fâtımîler", **DİA**, XII, 230.

¹⁷² Murat Öztürk, "İtalyanların Mehdiye Kuşatması 480 (1087)", **Ortaçağ Tarihinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan**, ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk, İstanbul 2020, s. 673.

¹⁷³ Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Müstansır Billah", **DİA**, XXXII, 119-121.

¹⁷⁴ Ryan Boghosian, **Pirates and Crusaders: The Fight for Mahdia in the Middle Ages**, California Devlet Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, California 2010, s. 16.

¹⁷⁵ Malaterra, **Count Roger...** s. 93; H. E. J. Cowdrey, "The Mahdia Campaign of 1087", **The English Historical Review**, Ocak 1977, Vol. 92, No. 362, s. 8; Öztürk, a. g. m., **Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan**, s. 673; Mehmet Salih Arı, "Temîm b. Muiz", **DİA**, XX, 421.

¹⁷⁶ Cowdrey, "Mahdia 1087", s. 1.

¹⁷⁷ İbnü'l-Esîr, **İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi**, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın, İstanbul t.y., X, 149.

¹⁷⁸ Cowdrey, "Mahdia 1087", s. 8.

¹⁷⁹ Malaterra, **Count Roger...**, s. 138.

Mehdiye, sağlam surlarla çevrili âdetâ kale görevi gören duvarlara sâhip bir şehirdi.¹⁸⁰ Kentin girişini koruyan demir kapılara bağlı zincirlere sâhipti. Böylece düşmanların girişi büyük oranda engellenmişti.¹⁸¹ İdrisî'nin anlattığına göre vukû bulan saldırıdan önce çiçek ve meyve bahçelerine ev sâhipliği yapmaktaydı. Zeytin, buğday, arpa gibi ürünlerin Levant bölgesine ihrâcatı yine Mehdiye'den yapılmaktaydı. Zîriler iki kabîlenin gerçekleştirdiği akın sonrasında yıpransa da aslında güçlü bir devletti. İktisadî olarak refah bir hayat sürmelerin de altın ticâretinin merkezinde olmalarının rolü büyüktür. Böyle bir pozisyonda bulunmaları onları Ortaçağ Akdeniz'inde kaynak görevi gören bir noktaya ulaştıklarını göstermektedir. X. yüzyılda Gana Krallığı altın mâtenciliği ve ihrâcatında ön plandaydı ve Batı Afrika'dan gelen bu değerli mâden Sicilmâse, Mehdiye ve Kayrevan'a gelmekteydi. Buradan ise Venedik, Cenova ve Pisa gibi İtalya'ya mahsus şehir devletlerinin tâcirlerinin eline geçmekteydi. Ticâret ile uğraşanlar Kuzey Afrika, Batı Afrika ve Orta Doğu'dan aldıkları ürünleri Avrupa'ya götürerek ekonomik anlamda kendilerini zenginleştirdiler. Hatta öyle bir noktaya geldiler ki Doğu Roma'nın zengin birkaç şehriyle yarışabilecek konuma yükselme imkânı elde ettiler. Aslında bakarsak Avrupa'da hâlâ takas önemli bir ticâret aracıydı. Para oldukça nâdir kullanılıyordu. İtalyanların oluşturdukları bu teşvik ağı sâyesinde para onlar için de öncelikli noktaya geldi.¹⁸²

Chronica Monasterii Cassinensi, 9 Mayıs 1087 tarihinde papa seçilen III. Victor adıyla anılan Montecassina Manastırı başrahibi Desiderus, Mehdiye seferini kendi üstüne aldığını belirtir.¹⁸³ Ayrıca papanın günahların affedileceğine dâir olan vaadi de sefere katılanların içsel motivasyonlarının artmasını sağlamıştır.

Bunun netîcesinde ise 480 (1087) yılında¹⁸⁴ kendisine karşı atak gerçekleştirilerek çoğunluğunu Pisa ve Cenovalıların¹⁸⁵ oluşturduğu Amalfî ve Roma'dan müteşekkil filolar hem

¹⁸⁰ İdrisî, *Nüzhetü'l-Müstâk fî ihtiraki'l-afak*, I, 283.

¹⁸¹ Boghosian, "Pirates and Crusaders", s. 12, 17.

¹⁸² Boghosian, "Pirates and Crusaders", s. 13-15.

¹⁸³ Öztürk, a. g. m., Prof. Dr. Abdülkerim Özeydin'a Armağan, s. 677-678.

¹⁸⁴ İbn İzârî, *el-Beyânü'l-Muğrib fî ahbârî'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, nşr. G. S. Colin-E. Levi Provençal, Leiden 1948, I, 301; Ticânî, *Rihletü't-Ticânî*, nşr. Hasan Hüseyin Abdülvehhab, Tunus 1958, s. 331; İbnü'l-Hatîb, *A'mâlü'l-A'lâm fî men Bûyi'a Kable'l-İhtilâm min Mülûki'l-İslâm*, nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut 2003, II, 325.

¹⁸⁵ Ticânî, a. g. e., s. 331; İbnü'l-Hatîb, a. g. e., II, 325; Hubert Houben, *Roger II of Sicily a Ruler Between East and West*, Almanca trc: Graham A. Loud-Diane Milburn, Cambridge 2002, s. 77; Charles Dalli, "Bridging Europe and Africa: Norman Sicily's Other Kingdom", *Bridging the Gaps: Sources, Methodology and Approaches to Religion in History*, ed. Joaquim Carvalho, Pisa 2008, s. 81; David Abulafia, "The Crown and the Economy under Roger II and His Successors", *Dumbarton Oaks Paper*, Vol. 37, 1983, s. 5; Matthew King, *The Norman Kingdom of Africa and Medieval Mediterranean*, Minnesota University, Mart 2018, s. 60.

Mehdiye'ye hem de Zevîle'ye saldırıda bulunup yağma faâliyeti gösterdiler.¹⁸⁶ İtalyan kuvvetlerinin böyle bir saldırı gerçekleştirmesi için bâzı sebeplere ihtiyaçları vardı. İlki yukarıda zikredildiği gibi Temîm'in onlara karşı saldırıda bulunmuş olmasıydı. İkinci etmen ise Mehdiye ve Zevîle'nin korsanlık faâliyetlerini desteklemiş olmasıydı. Korsanların ele geçirdiği Hristiyan esirleri geri almak gibi bir kurtarma operasyonunu kendilerine misyon edinmişlerdi. Diğer bir sebep ise Müslümanların kendi ticârî ağlarına zarar vermelerinden dolayı etkilenen ekonomilerini bu durumu tersine çevirerek kurtarmak istemiş olmalarıdır.¹⁸⁷

Bu seferle ilgili farklı detaylara ve yaşanan hâdiselere kaynaklara *Pisalıların Zaferine Şarkı* olarak yansıyan “*Carmen in victoriam Pisanorum*”¹⁸⁸ aracılığı ile ulaşılmaktadır. Müellifin kullandığı ifâdelerden ve Eski Ahit'ten örneklemeler sunması onun kentine düşkün bir râhip ya da keşiş olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda müellifin hâdiselere şâhitlik etmiş olma olasılığı yüksektir.¹⁸⁹

Carl Erdmann'a göre 1087 Mehdiye saldırısı tam anlamıyla Haçlı Seferi'dir. Hatta birinci harekâtın ayak seslerini yansıtmaktadır.¹⁹⁰ Yazılan bu bölümün amacı gerçekleştirilen kuşatmanın Haçlı Seferleri arasında sayılması gerektiği hususudur. Çünkü Papa'dan aldıkları destekle dinî bir mâhiyeti de vardır. Tarihlendirme konusunda Ticânî (ö.718/1318'den sonra), İbn Haldûn (ö. 808/1406), ve İbn Hatîb (ö.843/1440) 1087 yılını kabul etseler de İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) ve el-Nuveyri¹⁹¹ (ö. 775/1374'ten sonra) 1088 senesinin olduğunu rivâyet etmektedirler.¹⁹²

Pisa başpiskoposu Gerard (1080-1085) tarafından düzenlenen iki konsilde Mehdiye'nin adı da zikredilmektedir. Zaman içinde büyüyen ekonomik grafikleri Pisalıların ve Cenovalıların büyük bir deniz seferi yapabileceklerine muktedir olduklarını göstermektedir.¹⁹³ Kuşatmanın askerî kanadında metinde “*dux ve princeps*” olarak zikredilen vikont¹⁹⁴ Hugh bulunmaktadır.

¹⁸⁶ Cowdrey, “Mahdia 1087”, s. 1; Dalli, a. g. m., **Bridging the Gaps**, s. 81.

¹⁸⁷ Boghosian, “Pirates and Crusaders” s. 4; Alasdair C. Grant, “Pisan Perspectives: The Carmen in victoriam and Holy War, c.1000-1150”, **The English Historical Review**, Vol. 131, No. 552 (October 2016), s. 992.

¹⁸⁸ Ayrıca bkz. Öztürk, a. g. m., **Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan**, s. 677, dipnot 29. İlgili şiirsel sözlerin tercümesi için bkz. Öztürk, a. g. m., **Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan**, s. 682-688.

¹⁸⁹ Cowdrey, “Mahdia 1087”, s. 2; Grant, “Pisan Perspectives”, s. 987.

¹⁹⁰ Carl Erdmann, **The Origin of the Idea of Crusade: Foreword and additional notes by Marshall W. Baldwin**, Princeton 1977, s. 294. Krş. Öztürk, a. g. m., **Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan**, s. 680.

¹⁹¹ Nüveyri, **Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb**, nşr. Abdülmecid Turhanî, Beyrut 2004, XXIV, 127.

¹⁹² Cowdrey, “Mahdia 1087”, s. 6.

¹⁹³ Cowdrey, “Mahdia 1087”, s. 12.

¹⁹⁴ <http://www.lugatim.com/s/vikont>. E.T.: 24.07.2023 Konttan bir derece aşağı olan, baronla kont arasındaki soyluluk unvânı.

Lâkin bu desteğin geri planında Toskana kontesi Matilda (1055-1115) bulunmaktadır.¹⁹⁵ Sefer Papa III. Victor'un yönlendirmesiyle yapıldı.

İtalyan şehir devletlerinin birleşiminden oluşan kuvvetler yola çıktıklarında önce manevî desteklerini almak adına Roma'da bulunan Aziz Petrus'a bir hac ziyâreti gerçekleştirdiler. Ziyâretleri sırasında yanlarında "*scarsellae*" adı verilen para keseciklerini yanlarında taşıdılar.¹⁹⁶ Bu onların seferlerinin nişânesi oldu. Zâten böyle bir hacı ziyâretinde bulunmaları dillendirmeseler de zihin dünyalarında Haçlı Seferi yaptıklarını göstermektedir.¹⁹⁷

İbnü'l-Esîr dört yıl içinde 400 parçalık donanma¹⁹⁸ oluşturduklarını söylese de İbn Haldûn 300 gemi olduğunu aktarırken¹⁹⁹ Carmen'de geçtiğine göre üç ayda 1.000 gemiden oluşan donanma hazırlanmıştı.²⁰⁰ Temmuz-Ağustos 1087 tarihinde²⁰¹ gerçekleşen bu hâdise de İtalyan kuvvetleri hazırladıkları askerî kanatla Kavsara Adasına geldiler. Burada bulunan halk kuşun kanadına bağladıkları bir mektupla Emir Temîm b. Muiz'e haber yolladılar.²⁰² Bunun üzerine emîr el-Mehr lakabıyla tanınan donanmada komutan görevinde bulunan Osman b. Said'i göndermek istedi lâkin yine komutan olan Abdullah b. Menkût²⁰³ onun gidişine engel oldu.²⁰⁴ Yaşanan bu hâdisenin sonucunda Pisa ve Cenovalıların başını çektiği kuvvetler birliği önce Kavsara Adası'nı yakıp yıktılar, yağma ettiler ve ateşe verdiler. Oradan da Zevile'ye gelerek aynı şiddeti burada da gösterdiler. Temîm'in askerleri ise bu hâdise yaşanırken başka bir yerde isyan girişimde bulunanlar ile mücâdele verdiklerinden uzak bir bölgede bulunmaktaydılar.²⁰⁵ Müslümanlar için oldukça elim bir şekilde gerçekleşen bu saldırı sonrasında Temîm b. Muiz'in anlaşma yapmaktan başka çâresi bulunmamaktaydı. Esirlerin iâde edilmesi ve 30.000 dinarın ödenmesi karşılığında oldukça kârlı bir anlaşma netîcesinde Haçlı kuvvetleri geri çekildiler.²⁰⁶ İbnü'l- Hatîb, Temîm b. Muiz'in ödemesi gereken borcu

¹⁹⁵ Öztürk, *Fâtümîler...*, s. 678, dipnot 34; Cowdrey, "Mahdia 1087", s. 7.

¹⁹⁶ Cowdrey, "Mahdia 1087", s. 8.

¹⁹⁷ Cowdrey, "Mahdia 1087", s. 18.

¹⁹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, X, 149; Öztürk, a. g. m., Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan, s. 675.

¹⁹⁹ İbn Haldûn, *Târih'u İbn Haldûn Kitâb-ı İber*, nşr. Muhammed el-Ya'îlâvî, Beyrut 1992, VI, 189.

²⁰⁰ Öztürk, a. g. m., Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan, s. 679.

²⁰¹ Çıkarmanın tarihi konusunda Öztürk, a. g. m., Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan, s. 676, dipnot 24.

²⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, s. 149; Öztürk, a. g. m., Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan, s. 675.

²⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, s. 149; İbn İzârî, a. g. e., I, 301.

²⁰⁴ Öztürk, a. g. m., Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan, s. 675.

²⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, s. 149.

²⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, s. 150; Laroui, *The History of the Maghrib...*, s. 151; Öztürk, a. g. m. Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan, s. 675.

önce nakit ilettiği akabinde ise var olan altın ve gümüş eşyalar kullanarak tahsilât tamamlandığını aktarmıştır.²⁰⁷

Seferle ilgili farklı bakış açıları sunan diğer bir Hristiyan kaynağı ise Geoffrey Malaterra tarafından kaleme alınan “*De Rebus Gestis Rogerii Calabriae et Siciliae Comitis et Roberti Guiscardis Ducis fratris eius*” adlı eserdir.²⁰⁸ Diğer eserlerde yer verilmeyen bir husus da burada geçmektedir. Sicilya Kralı I. Roger’in isteği üzerine kaleme alınan bu metin 1098 yılına kadar olan hâdiseleri ihtivâ eder. Temîm’in esirleri serbest bırakacağı ve tekrar saldırmayacağını garantisini veren bir anlaşma Roger ile arasında yapılmıştır. Böylelikle aralarında barış süreci yaşanmaktaydı. Bizi bu konuda ilgilendiren nokta; Pisalıların şehri yağmaladıktan sonra kent ile ilgili nasıl bir yönetim benimseyeceklerini bilemediklerinden, Mehdiye’yi Roger’e vermeyi teklif etmeleridir. Sicilya Kralı ise Müslümanlarla arasında bir âkitin yapıldığını ve bu durumu bozmak istemediğini söyleyerek Pisalıların bu önerilerini reddeder.²⁰⁹

Ticânî, Mehdiye’ye karşı yapılan bu saldırının başarısız olmasının ardında şehrin surlarının tahrîbata uğramış olmasının ve mühimmat eksikliğinden kaynaklandığını bahsetse de bu kent surların kuvvetliliği ile nam salmış bir şehirdi. Ubeydullah el-Mehdî bu günleri düşünerek inşâ etmişti. Büyük olasılıkla Ticânî yaşanan başarısızlığı kamufle etmek ya da hafif göstermek için böyle bir ifâde kullanmış olabilir.²¹⁰ İdrisî’nin de belirttiği gibi Mehdiye Batı Sudan’dan gelen altınların dağıtım merkeziydi.²¹¹ Gemi yapımı için gerekli olan demir ve keresteye sâhipti. Pek tabî Benî Hilâl ve Benî Süleym kabîlelerinin saldırıları Zîrîlerin yıpranmalarına sebep olmuştur ama şehrin tamâmen yok olduğunu söylemek imkânsızdır. Harap olmuş hâlde bulunan kent İtalyan şehir devletlerinde gelecek saldırılara açık duruma getirmiştir.²¹²

²⁰⁷ İbnü’l-Hatîb, a. g. e., II, 325.

²⁰⁸ Malaterra, **Count Roger...**, s. 179; Grant, “Pisan Perspectives”, s. 988; John Julius Norwich, **The Norman in the South 1016-1130**, London 2010, s. 559; Öztürk, a. g. m., **Prof. Dr. Abdülkerim Özeydin’a Armağan**, s. 680.

²⁰⁹ Grant, “Pisan Perspectives”, s. 988.

²¹⁰ Cowdrey, “Mahdia 1087”, s. 10; E.T.: 24.07.2023

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444338232.wbeow379>, s. 2.

²¹¹ Michael Brett, “North Africa State and Society 1056-1659”, **A Companion to The History of The Middle East**, Amerika Birleşik Devletleri 2005, s.175; Ryan Boghosian, **Pirates and Crusaders: The Fight for Mahdia in the Middle Ages**, California Devlet Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, California 2010, s. 13.

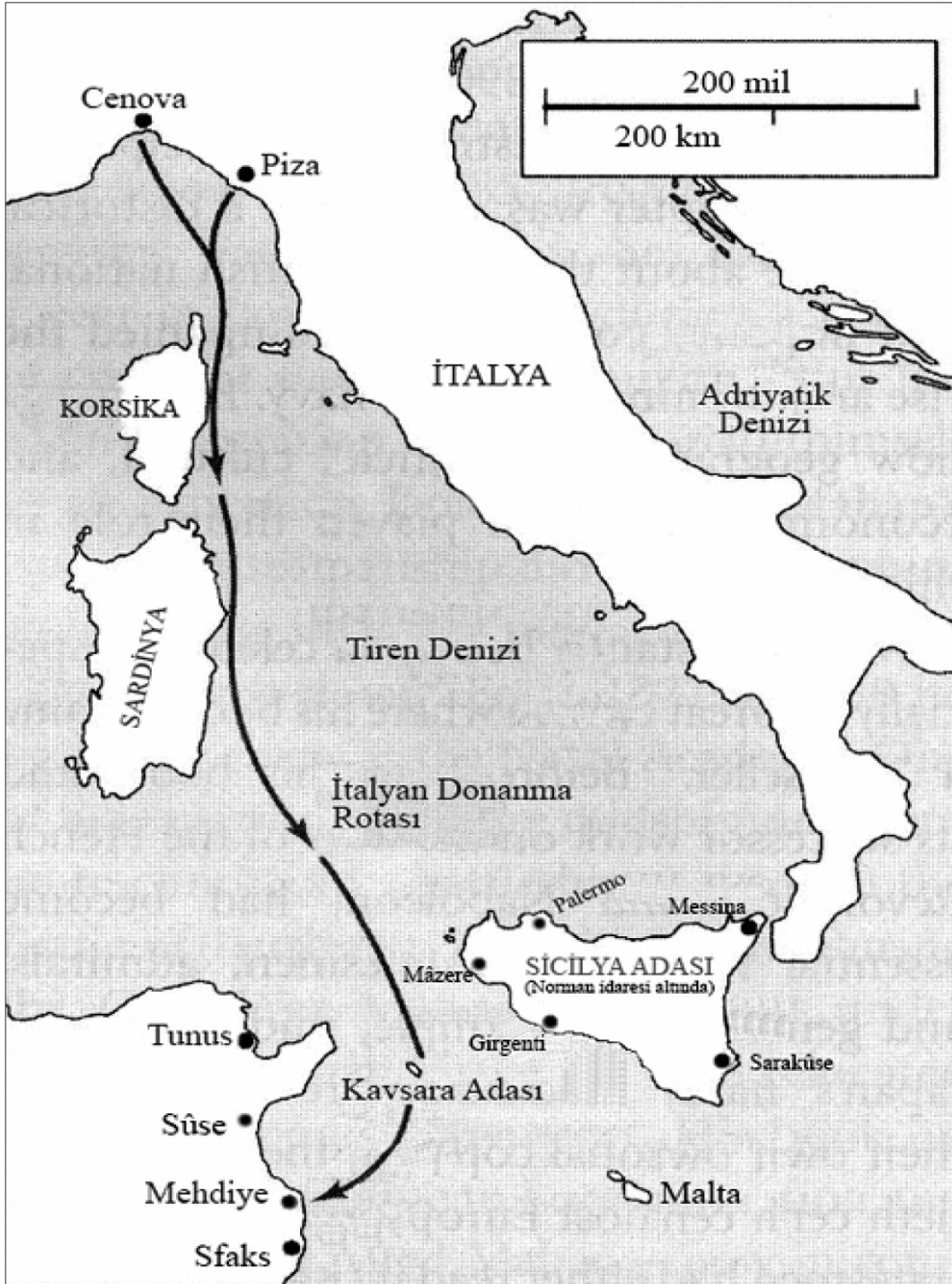
²¹² Cowdrey, “Mahdia 1087”, s. 10.

Aynı zamanda Pisalılar kazandıkları zaferden sonra Aziz Sixtus adına bir kilise adadılar ve yapılan bağışlarla kutlama yaptılar.²¹³ Kezâ aynı şekilde Cenovalılar da bu zaferin tarihe geçmesi adına Aziz Sixtus kilisesini binâ ettiler.²¹⁴

²¹³ Cowdrey, “Mahdia 1087”, s. 18; Öztürk, a. g. m., **Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın’a Armağan**, s. 680.

²¹⁴ Cowdrey, “Mahdia 1087”, s. 19.

Harita 2.1: İtalyan kuvvetlerinin sefer için izledikleri rota.²¹⁵

²¹⁵ Öztürk, a. g. m., Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın'a Armağan, s. 689.

III. BÖLÜM

543 (1148) MEHDİYE SALDIRISI VE NORMANLARIN HÂKİMİYETİ

Akdeniz ticâret ağının²¹⁶ merkez noktasında kalan Sicilya'nın Normanlar hâkimiyetine geçmesinden sonra İfrîkîye bölgesinde de siyâsî değişimler meydana gelmeye başladı. Bulunduğu konumdan dolayı komşu ülkelerin dikkatini çeken Mehdiye, tarihî süreç içerisinde birçok kez saldırılara uğramıştır. Kente karşı yapılan bu hamleler bazen dinî bir hüviyet kazanıp Haçlı Seferlerine dönüşmüş bazen ise ticârî kaygılar sebebiyle seferler yapılmıştır. Mehdiye'de meydana gelen bir vakaya Sicilya Kralı II. Roger sorgusuz sualsiz karışabilme hakkını kendisinde bulup eyleme geçerken karşılığında kimse neden başkalarının dâhilî meselelerine karıştığını sormamıştır. Bu durum da siyâsî olarak sınırları belli olsa bile kültürel anlamda sınırlamaların ortadan kalkmış olduğunu âdetâ ortak bir yapıymış gibi hareket edildiğini göstermektedir. Zâten Roger'e ithafen "*Rex Africa (Afrika Kralı)*"²¹⁷ teriminin kullanılması da bu gelişmelerin netîcesinde olmuştur.

A. 510 (1116) Sonrası Yaşanan Hâdiseler

1148'de yaşananları daha iyi anlamak için tarihte biraz geriye gitmek faydalı olacaktır. Zîrîler ile Normanlar arasındaki bağlantılar Yahya b. Temim'in (1108-1116) ölümünden sonra beklendiği gibi uzun ömürlü olmadı.²¹⁸ Yahya'dan sonra yönetimi devralan oğlu Ali (1116-1121) ve sonrasında torunu Hasan b. Ali (1121-1148) zamanında var olan ilişkiler kopma noktasına gelmiş ve sonrasında Kuzey Afrika'da Norman Krallığı'nın vücut bulmasına sebep olmuştur.²¹⁹ Nitekim Ali göreve gelir gelmez hemen yakınlarında bulunan Cerbe Adası'nı²²⁰ abluka altına aldı. Cerbe halkının her ne kadar ticâretimizi engelliyorlar, tâcirlerimizi ele geçiriyorlar gibi söylemleri olsa da sonunda Cerbe halkı Ali'nin filosuna boyun eğmek durumunda kaldı ve artık deniz trafiğinin aksatılmayacağına dâir taahhütte bulunuldu.²²¹ Ali İfrîkîye'de deniz ticâret gemileri konusunda kimsenin kendisiyle rekâbet edemeyeceğini iddia ederken, Rafî ibn Makkan adlı bir kişide Akdeniz'in sunduğu ticarî olanaklardan istifâde etmek istiyordu. Roger'nin de Afrika'yla bağlantı kurmak istediğini bildiğinden ondan yardım

²¹⁶ Murat Öztürk, "Sicilya Normanlarının Doğu Akdeniz'deki Bahrî Faaliyetleri 549-584 (1154-1189)", **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 14, Güz 2019, s. 197.

²¹⁷ King, **The Norman Kingdom**, s. 216-217.

²¹⁸ Ryan Boghosian, **Pirates and Crusaders: The Fight for Mahdia in the Middle Ages**, California State University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fullerton 2010, s. 47.

²¹⁹ Boghosian, **a. g. t.**, s. 47; King, **The Norman Kingdom...**, s. 72.

²²⁰ Bkz. Abdülkadir Özcan, "Cerbe", **DİA**, VII, 391-392.

²²¹ Boghosian, **a. g. t.**, s. 47.

istedi.²²² Böyle bir tekliften oldukça memnun olan Norman lideri, Kābis'e 25 kadırgadan oluşan bir filo gönderdi. Buna karşılık Ali, 10 gemisini ona gönderdi. Roger ile aralarında olan barış anlaşmasından dolayı Sicilya filosuyla çatışmaması önerisi bulunuldu.²²³

Aralarında anlaşma varken Roger'nin Rafi'yi açıkça desteklemesi gerginliğin artmasına yol açmıştı. Roger'nin Ali'ye yolladığı elçi heyetinin getirdiği mektupta oldukça sert ifâdeler vardı. Duruma oldukça sinirlenen Zîrî lideri Roger'nin Mehdiye'de bulunan tüm parasına el koydu ve ona bağlı insanları tutuklattı. Sicilya Kralı ise bu tavırlar karşısında barış isteğini sürdürdü. Kaynaklarda geçen ifâdelere göre Roger'nin aslında Zîrîler ile çatışma gibi bir niyeti yoktu. Onların deniz gücünün boyutunu anlamak istemişti ve yaşanan ufak çatışmadan Ali'nin gemilerinin kendi gemilerinden iki kat daha fazla olduğunu öğrenmişti.²²⁴ Ali kendisini ve tebaasını garanti altına almak adına Murâbıt²²⁵ (1056-1147) lideri Yûsuf b. Tâfşîn (1106-1143)²²⁶ ile irtibat kurdu. Her ne kadar iki taraf Sicilya'ya ortak bir sefer düzenleme noktasında ittifak etmişlerse de²²⁷ aralarındaki bu müşterek tutum hayata geçemedi. Ali 1121 yılında yaşamını kaybetti. Zîrî hânedanın yönetimine ise 12 yaşındaki oğlu geçti. Fakat onun yerine idârede söz sâhibi olan kumandan Ebû Aziz Muvaffak, Yûsuf b. Tâfşîn ile anlaşmayı kemale erdirerek II. Roger'nin Güney İtalya'da bulunan topraklarına saldırı düzenledi.²²⁸ Bunun karşılığında ise Sicilya Kralı topraklarında yaşayanlara Mağrib'e seyahat etme yasağı uyguladı. Amacı belliydi karşı kıyıya zarar verecekti ve bu durumdan halkının etkilenmesini istemiyordu. Nitekim hazırlanan 300 gemilik filo ile kendisine yapılan taarruzun karşılığını verdi.²²⁹ Ertesi yıl ise Christodoulos ve George Antioch'un²³⁰ komuta ettiği 30.000 kişi ve 1.000 atlık kuvvetleri Mehdiye'ye gönderdi.²³¹ Yaklaşık 40 yıl önce Cenova ve Pisalıların geldiği Kavsara Adası'na bu sefer büyük Sicilya kuvvetleri gelmişti. Adayı yağmaladıktan sonra Zîrî

²²² Boghosian, a. g. t., s. 48; King, *The Norman Kingdom...*, s. 73.

²²³ Boghosian, a. g. t., s. 48.

²²⁴ Boghosian, a. g. t., s. 49.

²²⁵ Bkz. İsmail Yiğit, "Murâbıtlar", *DİA*, XXXI, 152-155. Kuzey Afrika, Endülüs ve Balear Adalarında hüküm süren Berberî hânedanı ve devleti (1056-1147).

²²⁶ Bkz. Erdoğan Merçil, "Ali b. Yûsuf b. Tâfşîn", *DİA*, II, 458-459.

²²⁷ İbnü'l-Esîr, a. g. e., X, 483.

²²⁸ Boghosian, a. g. t., s. 49.

²²⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, X, s. 484; Dalli, a. g. m., *Bridging the Gaps*, s. 84; Boghosian, a. g. t., s. 50.

²³⁰ Georgius (George) Antâkî. Aslen Antakyalıdır. Ailesi ve kendisi Bizans İmparatoru'na hizmet ettikleri sırada sebebi bilinmeyen bir meseleden ötürü imparatorluğu terk etmek zorunda kalarak Temîm b. Muizz döneminde (1062-1108) Zîrîler'e sığındılar. Antâkî, hesap uzmanı olduğundan emîrin gözüne süratle girdi ve Sûse Valiliğine kadar yükseldi. Daha sonra emîrliğin bütün finansal denetimi Georgius'a bırakılmıştı. Ancak Temîm öldükten sonra yerini alan oğlu Yahyâ'yla (1108-1116) arası açık olan Georgius Antâkî, Christodoulos'a mektup yazarak Sicilya'ya gelmek istediğini belirtti. Christodoulos, Arapçası ve aritmetiği kusursuz olan hesap uzmanı için elçilik kisvesi altında bir gemi yollayarak onu ve ailesini Sicilya'ya getirip finansla ilgili idarî birimlerde yetkili yaptı (502/1108-1109). Tafsilatlı mâlûmat ve referanslar için bkz. Hırçın, *Sicilya Normanlarının Kuzey Afrika'ya...*, s. 35 n. 179.

²³¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, X, s. 484; Boghosian, a. g. t., s. 50.

topraklarını talan etmek isteyen Sicilyalılar bir üs oluşturmayı planladılar.²³² Adanın büyük bir kısmını gören El-Damyas (Dîmas)²³³ Kalesi Temmuz 1123 yılında Normanlar tarafından alındı.²³⁴ Ardından burası Mehdiye'den gönderilen kuvvetler tarafından kuşatıldı. Zîrîlerden gelen yardımı gören Sicilyalılar ise güvenli bir bölge bulana kadar birkaç hafta beklemek zorunda kaldılar. Mehdiye'nin kıyısına geri dönmeye çalışırken Norman donanması, çıkan büyük bir fırtına sonrası dağıldı.²³⁵ Geri kalan filo da benzer bir son yaşadı. El-Damyas²³⁶ Kalesi'nde kalan Normanları kurtarmak için sekiz gün kadar adanın etrafında dolaşmış olsalar da Sicilyalılar başarılı olamadılar.²³⁷ Artık askerlerini kurtaracak ümitleri kalmayınca toprağa ayak basmadan geri döndüler.²³⁸ Müslümanlar tekbir nâraları atarak kazandıkları zaferi kutladılar.²³⁹ Zâten burası müstahkem bir yerdi kolay kolay ele geçirilemezdi.²⁴⁰ Alınan bu mağlubiyet Roger'yi mecbûren Sicilya'ya dönmeye zorladı ve başarısız olunan bu seferinden ardından Norman lideri Hasan b. Ali ile daha önce yapılan barış anlaşmasını yeniledi. Böylece iki taraf arasındaki gerilim azalarak ilişkiler normale döndü. Normanlar için elim olan bu hâdiseden sonra 1127 yılında Mehdiyeli korsanlar Patti ve Sirakuza Adalarını yağmaladı. Yaşananların tekrerrür etmemesi adına Roger dış ilişkilerini kuvvetlendirme yoluna gitti. Öncelikle Murâbitlar'a karşı Barselona kontu III. Raymond ile ittifak kurdu.²⁴¹

Sicilya ile İfrîkiye arasındaki dengeler her geçen gün değişmekteydi. Birbirlerine karşı savunma planları yapan ve taarruz hazırlıkları içinde olanlar kimi zaman aynı safta yer alabiliyorlardı. Bu duruma örnek olarak 1134 yılında Mehdiye'nin kuşatılması üzerine Hasan b. Ali'nin Roger'den yardım istemesi gösterilebilir.²⁴² 20 gemi göndererek desteğini belli eden Sicilya Kralı işler düzene girdikten sonra Hasan b. Ali'ye yeni bir anlaşmaya zorladı. Hasan ise her ne kadar aralarında barış varmış gibi gösterse de bir yandan da gemiler inşâ ettirip filosunu hazır hâle getirmeye çalıştı.²⁴³

²³² Boghosian, a. g. t., s. 50.

²³³ Mehdiye'nin 10 kilometre kuzeyindeki Dîmas (günümüzdeki Rass Dimes, Dîmes burnu). bkz. Hırçın, **Sicilya Normanlarının Kuzey Afrika'ya...**, s. 35.

²³⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil...**, X, 484; Boghosian, a. g. t., s. 50; King, **The Norman Kingdom...**, s.100.

²³⁵ Boghosian, a. g. t., s. 50.

²³⁶ Dalli, a. g. m., **Bridging the Gaps**, s. 85.

²³⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil...**, X, 484; Boghosian, a. g. t., s. 51.

²³⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil...**, X, 484.

²³⁹ Dalli, a. g. m., **Bridging the Gaps**, s. 85.

²⁴⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil...**, X, 484.

²⁴¹ Boghosian, a. g. t., s. 50-51.

²⁴² Boghosian, a. g. t., s. 52.

²⁴³ Boghosian, a. g. t., s. 52.

1123 yılındaki yenilgisinden sonra kaybolan itibarını geri kazanmaya çalışan Roger bu sefer Cerbe Adası'na yöneldi. Ada halkı tarafından kabul görmeyen Sicilyalılar erkekleri öldürdükten sonra kadınları ve çocukları esir alarak Sicilya'ya satmak için götürdüler. Fidyeye ödeyenlerin ise serbest bırakılmasına izin verildi. İdrisî'nin belirttiği gibi Normanların Cerbe Adası'na gelmelerindeki amaç saldırılarında kullanabilmek için bir üs inşa etmektir. Burada tesis edecekleri idâreyle Sicilya Kralı Mağrib-Mısır hattında ki ticârete de engel olabilecekti.²⁴⁴

1142 yılına gelindiğinde Zîrîler için işler hiç iyi gitmiyordu. Yaşanan kıtlık²⁴⁵ ve vebâ salgını Mağrib bölgesini kasıp kavurdu.²⁴⁶ Ekonomik olarak da zayıfladıkları bir sürece girdiler. Hatta Hasan b. Ali Sicilya'dan aldığı buğday karşılığında ödeme yapamayacak duruma geldi.²⁴⁷ Zîrîlerin bu hâlden istifade etmek isteyen II. Roger, George Antioch komutasındaki 25 gemiyi Mehdiye'yi kuşatması için gönderdi.²⁴⁸ Aynı zamanda hem Mısır'a giden hem de Mısır'dan dönen gemiler ele geçirildi. Avantajlı durumda olduğunu ve istediklerini yaptırabileceğini düşünen Roger, Zîrî Emîri Hasan b. Ali'ye zorlayıcı başka bir anlaşma dayattı.²⁴⁹ Aslında o, böylesine kendilerini sıkıntıya sokan bir ortaklığa katılmak istemiyordu ama halkının açlıktan öldüğü bir durumda daha fazla buğday ithali yapabilmek adına teklifi kabul etti.²⁵⁰ Taraflar arasında yapılan bu anlaşmanın büyük bir anlamı vardı. Artık Mehdiye, Normanların koruyuculuğu altında olan bir bölge hâline gelmişti.²⁵¹ Bundan sonra Norman gemileri her yıl Bâce ve Mehdiye'ye saldırı gerçekleştirdi.²⁵²

Sicilya hâkimi Roger'in güçlü hamlelerinden faydalanmak isteyen Kâbis Vâlisi Yusuf bulunduğu bölgeyi isterse Normanlar adına yönetebileceğini kendisinin sadece ona imparatorluk kıyafetleri rozetinin vermesinin yeterli olacağını söyledi.²⁵³ Aslında burası Hasan b. Ali'nin yönetimi altındaydı bu hâdiseden haberi olur olmaz Yusuf'u tutuklatarak cezalandırdı. Başka bir müttefiki olduğu için Hasan'a ihtiyacı olmayan Roger bölge halkının topraklarını tahrip edip, çiftçileri katletti. Bu durum ise nüfusun azalmasına sebebiyet verdi.²⁵⁴ Tutuklama

²⁴⁴ Boghosian, a. g. t., s. 52-53.

²⁴⁵ Charles D. Staton, *Norman Naval Operation in the Mediterranean*, Woodbridge 2016, s. 107.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi*, Türkçe trc. Abdülkerim Özaydın-, İstanbul t.y., XI, 111; Hubert Houben, *Roger II of Sicily a Ruler Between East and West*, Almanca trc. Graham A. Loud-Diane Milburn, Cambridge 2002, s. 79; Dalli, a. g. m., *Bridging the Gaps*, s. 86.

²⁴⁷ Houben, *Roger II...*, s. 79; Boghosian, a. g. t., s. 53.

²⁴⁸ Staton, *Norman Naval Operation in the Mediterranean*, s. 104.

²⁴⁹ Boghosian, a. g. t., s. 53.

²⁵⁰ Boghosian, a. g. t., s. 54.

²⁵¹ Boghosian, a. g. t., s. 53.

²⁵² Houben, *Roger II*, s. 79; Boghosian, a. g. t., s. 54.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, XI, 116; Dalli, a. g. m., *Bridging the Gaps*, s. 87; Boghosian, a. g. t., s. 55; King, *The Norman Kingdom...*, s. 120.

²⁵⁴ Boghosian, a. g. t., s. 55.

haberini alan Roger 1147 yılında İfrîkîye'ye küçük bir filo gönderdi.²⁵⁵ Asıl donanması İyon Denizi'ndeydi. Onun hırsı sadece Kuzey Afrika ile sınırlı değildi. Ele geçirebildiği bölgelerde hâkimiyet kurmayı arzu ediyordu.

B. 543 (1148) Seferi

1148 yazı geldiğinde Roger tüm dikkatini Afrika kıtasına çevirdi. Bölgede etkisini sürdüren kıtlık kitlelerin büyük bir çapta göç etmesine sebep olmuştu.²⁵⁶ Denizin karşısındaki bu durumdan istifâde etmek için büyük bir hazırlığa başladı. 250 gemiden oluşan filosu²⁵⁷ asker, silah ve erzak açısından desteklenmişti. Önce Kavsara Adası'na doğru yola çıktı. Bu sırada denizde Mehdiye'den ayrılmış olan bir gemiyle tekâbül edildi.²⁵⁸ Donanma komutanı George, mürettebatı İfrîkîye hakkında sorguladıktan sonra gemide bulunan bir güvercin kafesini fark etti. Güvercin vâsıtasıyla bir yardım talebinde bulunup bulunmadıklarını sordu.²⁵⁹ Akabindeyse orada bulunanlara zorla mektup yazdırdı. Mesajın içerisinde Mehdiyeli gemicilerin Sicilya'dan gelen bir gemiyle karşılaştıklarını, bozguna uğradıklarını ve Kostantiniyye'ye doğru yola çıktıklarını yazmışlardı.²⁶⁰ Güvercinin Mehdiye'ye gelmesiyle Hasan aldığı cevaba çok mutlu oldu. Amiral George'un amacı kimsenin haberi olmadan şehre ânî bir baskın gerçekleştirmektir. Amaçları sabah erken saatlerinde daha halk uyanmadan planlarını devreye sokmaktır.²⁶¹ Normanların Mehdiyelilere yalan söyleyerek başlattıkları plan çıkan bir rüzgâr sebebiyle gerçekleşemedi.²⁶² Yollarına küreklerle devam etmek zorunda kaldılar.²⁶³ 2 Haziran 1148 günü halk uyanmış ve Frankları birdenbire görmüştür.²⁶⁴ Atak davranarak yeni bir hamle geliştiren George, Hasan'a bir mektup göndererek büyük filonun Mehdiye için olmadığını Kâbis hâkimi Muhammed b. Reşîd'in intikamını almak ve onu yerine iâde etmek için geldiklerini belirtti.²⁶⁵ Yaşananlar ise gerçekten ilginçti. Komutan George Mehdiye'ye saldırmak için yine Mehdiyelilerden yardım istedi. Boghosian, yapmış olduğu tez çalışmasında Zîrî Emîr Hasan'ın barış akdinin bozulmaması için İslâm hukukuna karşı gelerek Müslüman birine saldıran

²⁵⁵ Boghosian, a. g. t., s. 56.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 116; Boghosian, a. g. t., s. 56.

²⁵⁷ Houben, *Roger II...*, s. 81; Staton, *Norman Naval Operation*, s. 107.

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 116.

²⁵⁹ ed. Pierre Guichard, Denis Menjot, *Pays d'Islam et monde latin: Xe-XIIIe siecle*, Lyon 2000, s. 133; Boghosian, a. g. t., s. 56.

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 116; King, *The Norman Kingdom...*, s. 122.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 117; King, *The Norman Kingdom...*, s. 122.

²⁶² Boghosian, a. g. t., s. 57.

²⁶³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 117; ed. Guichard, Menjot, *Pays d'Islam*, s. 134.

²⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 117; Henri Bresc, "La Sicile et L'escape Libyen au Moyen Âge", *Istituto italiano per l'Africa e l'Oriente*, No. 2, s. 196.

²⁶⁵ Boghosian, a. g. t., s. 57; King, *The Norman Kingdom...*, s. 123.

gayrimüslim birine yardım ettiğini söylerken²⁶⁶ İbnü'l-Esîr ise Hasan'ın devletin ileri gelenleriyle istişâre ettiğini, bir grubun savaşma taraftarı olduğunu müstahkem şehirlerine güvendiklerini aktarır. Hasan ise şehrin kara ve deniz cihetinden saldırılabilecek durumda bulunduğunu halkının esir düşmesi veya öldürülmesinin kendi hükümdarlığından daha önemli olduğunu söyleyerek kenti terk etme önerisinde bulundu. ²⁶⁷ Hasan ile aynı düşüncede olanlar mal ve eşyalarını alarak şehirden uzaklaştılar.²⁶⁸ Geride kalan Hıristiyanlar ise evlerine ve kiliselere sığındılar.

Hiçbir engel ile karşılaşmadan Mehdiye'ye giren George, hazînelerin olduğu gibi durduğunu fark etti. Çok sayıda değerli eşya ve silahların olduğunu görünce şaşırıldı. Burada bulunanları mühürleyerek aldı. Hasan'ın geride bıraktığı câriyeleri de ganimetlerin arasına ekledi.²⁶⁹ Şehri yağmaladıktan iki saat sonra²⁷⁰ Normanlar ve Zîrîler arasında aracı olarak geri dönmek isteyenlere güvenli olanaklar sağlayarak emân verdi. Daha bir Cuma bile geçmeden verilen söz üzerine geri döndü.²⁷¹

Güvenliğini sağlamak isteyen Hasan, el-Muallaka'da bulunan Muhriz b. Ziyâd'ın yanına gitmişti.²⁷² Yanında şahsî hizmetlileri ve kadınlar dışında 12 erkek çocuğu vardı. Yolda bir Arap Emîri olan Hasan b. Sa'leb ile karşılaştı. Söz konusu emîr, divandan kendi hakkı olan payı istedi. Durum karşısında Hasan oğlu Yahya'yı rehin olarak bıraktı.²⁷³ Daha detaylı konuştuklarında ise o, Hasan'ın başına gelenlere üzüldü. Belli bir süre onun yanında kaldı. Fakat Hasan daha fazla durup beklemek istemiyordu. Bunun için Fâtımî Halîfesi Hâfız-Lidînillâh'ın (1131-1149) yanına gitmek için bir gemi satın aldı.²⁷⁴ Bu gelişmeden haberi olan George, Hasan'ı yakalamak için donanma hazırlattı. Haberi öğrenen Zîrî Emîr bundan vazgeçerek Mağrib bölgesinde bulunan Muvahhid ²⁷⁵ lideri Abdülmü'min el-Kûmî'nin²⁷⁶ yanına gitmeye karar verdi.²⁷⁷ Büyük erkek çocukları olan Yahya, Temim ve Ali'yi aynı

²⁶⁶ Boghosian, a. g. t., s. 57.

²⁶⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 117; Levi Roach, *Empires of the Normans Conquerors of Europe*, London 2022, s. 334; King, *The Norman Kingdom...*, s. 123.

²⁶⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 117.

²⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 117; Dalli, a. g. m., *Bridging the Gaps*, s. 87.

²⁷⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 118; Houben, *Roger II*, s. 81; Dalli, a. g. m. *Bridging the Gaps*, s. 87; King, *The Norman Kingdom*, s. 124.

²⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 118; King, *The Norman Kingdom*, s. 124.

²⁷² Boghosian, a. g. t., s. 57.

²⁷³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 118.

²⁷⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 118.

²⁷⁵ Bkz. Mehmet Özdemir, "Muvahhidler", *DİA*, XXXI, 410-412.

²⁷⁶ Bkz. Abdülkerim Özeydin, "Abdülmü'min el-Kûmî", *DİA*, I, 274-275.

²⁷⁷ Harry W. Hazard, "Moslem North Africa 1049-1394", *A History of the Crusades*, Madison-Wincosin 1975, s. 467.

zamanda amca çocukları olan Hammâdiler'den²⁷⁸ Yahyâ b. el-Azîz'in yanına gönderdi.²⁷⁹ Abdülmü'min el-Kûmî'nin yanına gidebilmek için Hasan, Yahya'dan izin alarak yola çıktı. Sonra Hasan'ın çocuklarını Benû Mazgannay Adası'na²⁸⁰ gönderdi. Kaçmalarını engellemek amacıyla da başlarına muhâfız birliği bıraktı.

Daha sonra Sfaks ve Sûse'ye²⁸¹ saldırması üzerine Sûse Vâlisi olan Hasan'ın oğlu Ali idi. Mehdiye'de yaşananları öğrendikten sonra babasının yanına gitti. Onun peşinden halkta şehri terk etti. Böylece Normanlar hiçbir dirençle karşılaşmadan 2 Temmuz 1148'te kente girdiler.

Sfaks'ta ise direnen halkın bulunmasından dolayı Sicilyalılar zorlandılar. Pek çok sayıda Arab'ın yardıma gelmesi üzerine dirençleri arttı. Fakat başarılı olamadılar. Halkın bir kısmı çöllere çekildi. Çok sayıda insan öldürüldü ve en sonunda mezkûr kenti de ele geçirdiler. (13 Temmuz 1148).²⁸² Roger bütün halkların canlarının ve mallarının korunacağını taahhüt etti. Verdiği sözde durması ise halk nazarında itibarının düzelmesine vesile oldu.²⁸³

Roger'nin kazandığı başarılarından sonra Doğu-Batı aksında birçok noktada ticâret yolları ele geçirildi. Normanların on yıllar boyunca uğraşmış olduğu korsan sorununu engelleyebilmek için Orta Akdeniz'de stratejik üsler böylelikle elde edildi.²⁸⁴

²⁷⁸ 1015-1152 yılları arasında Merkezî Mağrib'de hüküm süren bir Berberî hânedanı. Bkz. Mehmet Özdemir, "Hammâdiler", *DİA*, XV, 489-491.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, 118.

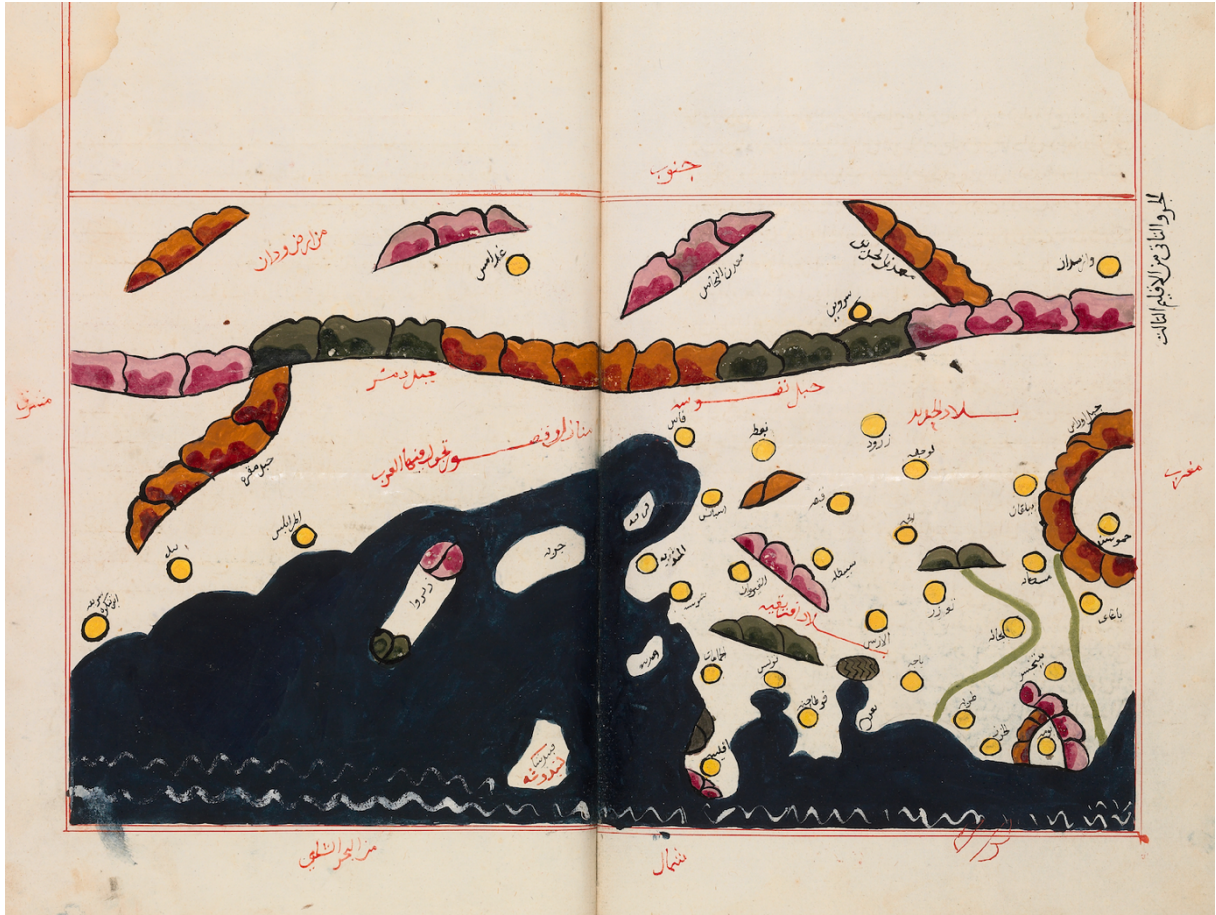
²⁸⁰ Günümüzde Kazablanka'nın 106 kilometre güneybatısında yer alan bölgedir. El Jadida olarak adlandırılmaktadır.

²⁸¹ Houben, *Roger II...*, s. 81; Staton, *Norman Naval Operation*, s. 108; Sarah Davis-Secord, *Where Three World Met Sicily in the Early Medieval Mediterranean*, Ithaca-London 2017, s. 498; King, "The Norman Kingdom", s. 124; Sarah C. Davis-Secord, *Sicily and the Medieval Mediterranean: Communication Networks and Inter-Regional Exchange*, University of Notre Dame, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana 2007, s. 118.

²⁸² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 119; Boghosian, *a. g. t.*, s. 58.

²⁸³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil...*, XI, 119; Boghosian, *a. g. t.*, s. 58.

²⁸⁴ King, *The Norman Kingdom...*, s. 127.

Harita 3.1: Tunus ve Libya fol. 102b-103a

İdrisî, Kitâb-ı Roger (Book of Roger)

<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/ced0d8bd-1019-4af2-9086e411115f1507/surfaces/5f59473f-13f5-4912-a89c-ab9600ffabd7/>

IV. BÖLÜM

793 (1390) YILINDA MEHDIYE'YE YAPILAN HAÇLI SEFERİ

XIV. yüzyıla gelindiğinde Haçlı Seferleri düşüncesinde farklılıklar meydana geldi. Ekonominin Avrupa'da geldiği durum, jeo-stratejik sınırların sürekli olarak el değişmesi, kuşatmalardan istenilen netîcelerin alınamaması, Protestan ve seküler milliyetçilik anlayışlarının halk arasında karşılık bulup hızlıca yayılması gibi etmenler toplumların artık bu sefer düşüncesine kuşkuyla yaklaşmasına sebep oldu. IX. Yüzyılda Haç için başlayan mücâdele ruhunun zayıflamasına neden oldu.²⁸⁵ Haçlı teolojik inancının hiçbir zaman reddedilmemiş olması, önemini kaybetme noktasına gelse dahi hâlen varlığını koruduğunu göstermektedir.²⁸⁶

Kuzey Afrika'ya sefer düzenleme fikri Haçlılar için yabancı bir durum değildi. 1087 ve 1148 Mehdiye 1270 Tunus 1388 Cerbe Adası ve 1390 tekrar Mehdiye'ye olmak üzere bir dizi saldırıda bulunulmuştu.²⁸⁷ Artık hem coğrafyayı hem de halkı tanır duruma gelmişlerdi. Böylelikle olası saldırı planı nasıl olur, hamlelerine ne tür bir cevap alırlar şeklinde düşüncelere sâhiplerdi. Belki kendi topraklarından uzak bölgelere gitmek zorundalardı ama hem savaşların hem de barış zamanı gerçekleşen ticâret, seyahat gibi etmenlerle bilinirlik seviyeleri artmıştı. Kuzey Afrika artık onlar için kültürel anlamda uzak bir coğrafya değildi. Mehdiye seferinin ortakları olan Cenova ve Fransızların süreç içerisinde neler yaşadıklarını bilmek saldırının daha iyi anlaşılmasına olanak sağlayacaktır.

A. Cenovalıların Durumu

Doğu Akdeniz ticâretinde Cenova ve Venedik birbirlerine rakip olarak hareket etmekteydi.²⁸⁸ Ticâret hacmini kuzeyde Karadeniz'e batı Akdeniz'de ise Tunus sahillerine kadar geliştiren Cenovalılar karadan da destek sağlamak amacıyla Fransızlarla müttefik olmak istemişlerdir. Bu durum da bize kendi çıkarlarıyla paralel şekilde hareket eden devletlerle ittifak oluşturmada geri durmadıklarını göstermektedir. Hatta Cenovalıların şahsî menfaatlerinin korumak adına Toskana ve Milano Düklerinin planlarını geçersiz kılmak için Fransızlarla ortak hareket etme girişiminde bulunması şaşırtıcı değildir.²⁸⁹ Bu durumda akıllara şu soru gelmektedir: "Cenovalılar neden Mehdiye'ye saldırı düzenlemek istediler?" Tarihî süreç içerisinde vukû bulan hâdiseler değerlendirildiğinde yanıtlaması zor değildir. İlk hedefleri Fas

²⁸⁵ Michael C. Horowitz, "Long Time Going: Religion and Duration of Crusading", *International Security*, Vol. 34, No. 2, 2009, s. 184.

²⁸⁶ Horowitz, a. g. m., s. 193.

²⁸⁷ Aziz Suryal Atiya, *The Crusade in the Later Middle Ages*, Londra 1938, s. 398.

²⁸⁸ Atiya, a. g. e., s. 401.

²⁸⁹ Atiya, a. g. e., s. 400.

kıyılarında korsanlık yapan gemilerin bu işlevselliğini kırmaktı.²⁹⁰ Aynı zamanda Cenovalılar Hafsîlerin lideri olan Ebû'l-Abbas Abdu'l-Bakr'ın (1370-1394)²⁹¹ korsan faaliyetlerini desteklediğini bildiklerinden bu girişimlere bir son vermek niyetlerindeydi. Bu durumda bize İtalyan devletinin amaçlarının sadece Haçlı Seferi düzenlemek olmadığını, buna paralel olarak ticarî hayatlarında yaşanan ve yaşanabilecek menfî hâdiselerin önüne geçmek istediklerini göstermektedir.²⁹² Mehdiye Sfax ve Sûse ile Tunus'un kaleleri İtalyan tüccarların pazarı durumundaydı.²⁹³ Hristiyan gemilerine yağmayı âdet haline getiren; Sardunya, Sicilya ve İtalyan kıyılarında bulunan köy ve kasabalara yağma yağın ve buralardan elde ettiği esirleri Tunus pazarında satan yâhut karşılığında ağır fidye isteyen bu toplumdan düzenledikleri sefer vâsıtasıyla intikamlarını almak istiyorlardı.²⁹⁴

Cenovalıların kendilerine müttefik olarak Fransızları seçmesinde birkaç faktör vardı. İlki sadece ticarî olarak değil askerî anlamda da aralarının iyi olmasıdır. Diğer ise Yüzyıl Savaşında Cenovalıların İngiltere'ye karşı hareket etmesi doğrudan Fransa ile yakınlaşmasına sebep olmuştur.²⁹⁵ Bunun neticesinde 1389 yılında Fransızlara elçi heyeti göndererek ortak hareket etme teklifinde bulunulmuştur. Gönderilen mesajın içeriğinde Kralın Hristiyanların koruyucusu olduğunu ve mutlak sûretle başarıya ulaşılabilmesi için desteğinin gerektiğine iknâ etmiştir.²⁹⁶

B. Fransızların Vaziyeti

Kral IX. Louis'in 1270'de Tunus'a karşı gerçekleştirilen Haçlı Seferinde başarısız olması bu coğrafyaya yönelmesine sebep olmuştur.²⁹⁷ 1360 yılında Bretigny Anlaşması'nın imzalanmasıyla Fransa Yüzyıl Savaşlarında (1137-1453) geçici bir sükûnet dönemi yaşadı.²⁹⁸ Charles V (1364-1380) ile yaşanan olumsuz hâdiselerin oluşturmuş olduğu darbe ortamı

²⁹⁰ Joel Pattison, "Italy and the Hafids in the Medieval Period", **Oxford Research Encyclopedia of African History**, 21 Temmuz 2023, s. 9; Ryan Boghosian, **Pirates and Crusaders: The Fight for Mahdia in the Middle Ages**, California Devlet Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, California 2010, s. 68; Mona Ahmed Fakhter en-Nabi, **Al-Hamalâtu Frenciyyetu es-Samibiyyetu Zıddi Şimalin Ifriqiyyetun (h. 668-793/m. 1270-1390)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dımaşk Üniversitesi, 2012, s. 158.

²⁹¹ Kenneth M. Setton, **The Papacy and The Levant (1204-1571) The Thirteenth and Fourteenth Centuries**, I, Philadelphia 1976, 330; Ahmet Kavas, "Mehdiye", **DİA**, XXVIII, 387; Boghosian, **a. g. t.**, s. 71.

²⁹² Atiya, **a. g. e.**, s. 402.

²⁹³ Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 158.

²⁹⁴ Atiya, **a. g. e.**, s. 411.

²⁹⁵ Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 159.

²⁹⁶ Atiya, **a. g. e.**, s. 402; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 159.

²⁹⁷ Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 158.

²⁹⁸ Atiya, **a. g. e.**, s. 401; Urs Brachthäuser, **Der Kreuzzug Gegen Mahdiya 1390 Konstruktionen eines Ereignisses im spätmittelalterlichen Mediterraneum**, Münih 2017, s. 430; Christopher Tyerman, **The World of the Crusades**, New Haven-London 2019, s. 824; Boghosian, **a. g. t.**, s. 75.

düzelirken Charles VI (1380-1422) döneminde ise bu iyilik hali kısa bir süre devam edebilmiştir.²⁹⁹ Yaşanan hâdiseler arasında ilginç olanlarından biri de Charles VI buğday, hurma, halılar ve köleler için merkez konumun da olan Tunus, Bace ve Tilimsan'ının liderlerine zorla Hristiyan olmalarının telif etmesidir.³⁰⁰ Şâyet irtad ederlerse bölgenin dinî demografisinin kendi lehlerine döneceğine inanmış olmasıdır.

C. Cerbe Adası'na Yapılan Saldırı

1390 yılında Mehdiye saldırısının gerçekleşmesinin tetikleyici etmeni iki yıl önce 1388 yılında Cerbe Adası'na yapılan saldırıya dayanmaktadır.³⁰¹ Üç Sicilya, beş Pisa ve on iki Cenova gemilerinden oluşturulmuş birleşik donanma adayı kuşatma altına aldı. Bu dönemde kaynaklara “Tunus Kralı” olarak yansıyan ve Hafsî idari mekanizmanın başında Ebû'l-Abbas Abdu'l-Bakr (1370-1394)³⁰² bulunmaktaydı. Hristiyan filoya Manfredo de Chiaramonte (ö. 1391) liderlik etmekteydi.³⁰³ Ada büyük ölçüde Cenova gemilerinin katkılarıyla alınmış olsa da Manfredo bölgeyi Sicilya Kraliçesi olan Marie'nin hâkimiyeti altına verdi.³⁰⁴ Cenovalılara ise yaptıkları bu yardım karşılığında 36.000 altın florin ödeme yapılarak ada üzerinde söz hakkı olması engellendi.³⁰⁵ Ertesi yıl ise Papa VI. Urban, Manfredo'yu Tunus ve Cerbe kıyılarının etrafında bulunan küçük adaların hâmisi olarak atadı.³⁰⁶

D. Sefere Giden Süreç

Mona Ahmed Fakhter el nabi yapmış olduğu tez çalışmasında Cenovalıların kuşatma için gemi ve erzakların yanı sıra 20.000 asker göndereceğini kaydederken Aziz Suryal Atiya ise 12.000 okçu ile sekiz bin iyi donatılmış hizmetkarların katılacağına dâir sözlerin verildiğini kaydeder.³⁰⁷ Teklif karşısında Fransız Kralı iki gün içinde cevap vereceğini söylemiştir.³⁰⁸ Bu süreçte kral prenlere sefer konusunda ne düşündüklerini sorar. Kral Charles VI'nın danışmanları pozisyonunda olan Bureau de la Riviere ve Jean le Mercier, İngiltere ile barış müzâkerelerinin devam ettiğini, olası bir savaş durumunda ülkede şövalyelerin bulunmasını

²⁹⁹ Atiya, **a. g. e.**, s. 399.

³⁰⁰ Atiya, **a. g. e.**, s. 401; Setton, **The Papacy...**, I, 330-331; Boghosian, **a. g. t.**, s. 72; Fakhter el nabi, **a. g. t.**, s. 159.

³⁰¹ Brachthäuser, **Mahdiya 1390...**, s. 84; Boghosian, **a. g. t.**, s. 72; Hazard, **a. g. m.**, **A History of the Crusades**, s. 481.

³⁰² Hafsîler, İfrîkiye ve Doğu Cezayir'de hüküm süren Berberî asıllı bir hânedan (1228-1574). Ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed Rezûk, “Hafsîler”, **DİA**, 125-128.

³⁰³ Atiya, **a. g. e.**, s. 398.

³⁰⁴ Setton, **The Papacy...**, I, 330.

³⁰⁵ Setton, **The Papacy...**, I, 330; Boghosian, **a. g. t.**, s. 72.

³⁰⁶ Atiya, **a. g. e.**, s. 398.

³⁰⁷ Atiya, **a. g. e.**, s. 403; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 160.

³⁰⁸ Atiya, **a. g. e.**, s. 403; Brachthäuser, **Mahdiya 1390...**, s. 92; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 160.

istediklerinden Cenovalıların bu teklifinin kabul edilmemesi yönünde karar verdiler. Diğer tarafta ise genç soylular İngiltere ile aralarında yaşanan durumun belirsiz olduğunu ve olası iç savaş çıkması ihtimâlîne karşı çözüm olarak sefere katılmak istediler.³⁰⁹ Kralın anlaşma teklifini onayladıktan sonra sefere katılacak olanlara maddi destek sağlanmayacağını her türlü masraflarının kendilerinin karşılaması gerektiğini söylemiştir.³¹⁰ Kiliseden yahut devlet destekli fon sağlanamaması netîcesinde seferin hâkimi durumunda soylular bulunmaktaydı. Onların amacı ise var olan sosyal kimliklerini daha görünür hâle getirmektir.³¹¹ Fransa'da kuşatmayı kimin sürdüreceği konusunda tartışmalar yapılırken Cenovalılar Kraliyetin gücünden faydalanmak adına o aileden birisinin seçilmesini istedi. Kral Charles VI'ın kardeşi olan Valois Kontu ve Turaine Dükü olan Louis ilk akla gelen isimlerden biriydi. Fakat onun hem on sekiz yaşında olması hem de savaş konusunda tecrübesinin bulunmaması liderli savaşıdan elenmesine neden oldu.³¹² Daha sonra değerlendirilen isimler arasında Kralın amcası olan Berry Dükü olan Jean bulunmaktaydı. Her ne kadar savaş ve diplomasi alanlarında kendini kanıtlamış olsa da Languedoc'ta yaşadığı olumsuz hâdiseler hâlâ insanların hafızalarında.³¹³

Bütün bu sayılan isimler arasında biri âdetâ diğerlerinden daha öne çıkmaktaydı. O isim Bourbon Dükü II.Louis'dir. Kendisi Fransız diplomasi tarihinin önemli figürlerinden olmakla birlikte serveti oldukça büyük olan bir soyluydu. Paris'teki mahkemesiyle ilgilendiğinden yabancı bir sefere katılmak gibi bir arzusu bulunmamaktaydı. Hem yetenekli hem de tedbirli bir komutan olarak nâm salması onun seçilmesi konusunda dikkatlerin uyanmasına sebep oldu. Aynı zamanda dindar, enerjik ve hitâbetiyle insanları etkileyebilen bir karakterdi.³¹⁴ Elli yaşlarında olan ve savaş eğitimi almış ve bu konuda mâhir olan Bourbon Dükü II.Louis lider olarak seçildi.³¹⁵ Papa Clement VII sefere katılanların tam bağışlanacağını garantisini verdi.³¹⁶ İstisnai hâdiseler devam ediyordu. Birbirlerine rakip olan iki papa Clement VII ve Benedict IX

³⁰⁹ Atiya, a. g. e., s. 403.

³¹⁰ Atiya, a. g. e., s. 404; Setton, *The Papacy...*, I, 332; Hazard, a. g. m., *A History of the Crusades*, s. 482; Fakhter en-Nabi, a. g. t., s. 160.

³¹¹ Tyerman, *The World...*, s. 825.

³¹² Atiya, a. g. e., s. 404; Setton, *The Papacy...*, I, 332.

³¹³ Atiya, a. g. e., s. 404.

³¹⁴ Atiya, a. g. e., s. 405.

³¹⁵ Atiya, a. g. e., s. 405; Hazard, a. g. m., *A History of the Crusades*, s. 482; Kavas, a. g. m., *DİA*, XXVIII, 387; Boghosian, a. g. t., s. 73; Fakhter en-Nabi, a. g. t., s. 160.

³¹⁶ Atiya, a. g. e., s. 406.

aynı anda kuşatmayı kabul edip desteklemişlerdir.³¹⁷ Louis De Bouboun Marsilya'dan Cenova'ya doğru yola çıktı³¹⁸

Sefere Cenovalılar filolarıyla katılırken Fransız kanadından ise soylular, şövalyeler ve silahlı askerler katılmıştı.³¹⁹ Yapılacak olan bu Haçlı Seferi için Aragon ve Hainaut-Flandre gibi diğer bölgelerden gelen askerler 20 Haziran'da Marsilya'da toplanmaya başladı.³²⁰ Gerekli denetlemeler yapıldıktan sonra ordu önce Cenova'ya gitti. Donanma ve ordu burada birleştikten sonra asıl hedefleri olan Mehdiye'ye doğru yola çıktılar.³²¹ Cenovalıların 80 gemisine³²² ek olarak Fransızların 20 gemisi vardı. Toplamda 100 gemiyle hareket etmişlerdi. Gemi sayısı Ortaçağ standartları için oldukça fazlaydı. Filonun başına denizaşırı bölgelerde oldukça tanınan bir isim olan Giovanni Centurione atandı.³²³

Bu seferi ilginç kılan diğer bir hâdise ise Avrupa'da kiliseler arasında meydana gelen Schisma'dan kaynaklı olarak iki farklı papanın destekçilerinin bulunmasına istinaden her iki taraftar grubu için ayrı hac töreni düzenlenmesidir.³²⁴ Daha kendi aralarında dinî bir istikrar sağlayamamışken din savaşı adı altında sefere katılmışlardır.

E. Hârekatın Gerçekleşmesi

Tarihler 1390 Temmuz'unu gösterdiğinde³²⁵ denizin sâkin rüzgârın sefere uygun olduğu anda birleşik Haçlı ordusu Cenova'dan yola çıktı.³²⁶ Kaynaklara yansıdığı şekilde seferin rotası; Tuskan Denizi, Tiren Denizi ve Akdeniz'i geçerek Gabes Körfezine doğru gidildiğini göstermektedir. Daha sonra Gorgona ve Elba adalarından geçerek Sardunya Adasının kıyıları takip edilerek Cagliari³²⁷ ve Ogliaastro adacıklarında duraklayarak ikmal ihtiyaçlarını giderirler. Froissart'a göre denizin le gouffre de Lion" olarak bilinen bu bölümünde her Ortaçağ denizcisinin korktuğu büyük bir fırtınaya denk gelirler.³²⁸ Az daha batacak duruma gelirler ama batmadan yola devam edip Conigliera adasına ulaşırlar.³²⁹

³¹⁷ Atiya, a. g. e., s. 407.

³¹⁸ Atiya, a. g. e., s. 408; Setton, *The Papacy...*, I, 333; Fakhter en-Nabi, a. g. t., s. 161.

³¹⁹ Fakhter el nabi, a. g. t., s. 161.

³²⁰ Atiya, a. g. e., s. 408.

³²¹ Atiya, a. g. e., s. 409.

³²² Setton, *The Papacy...*, I, 334; Brachthäuser, *Mahdiya 1390...*, s. 127.

³²³ Atiya, a. g. e., s. 410; Setton, *The Papacy*, I, 334.

³²⁴ Atiya, a. g. e., s. 410.

³²⁵ Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, Türkçe trc. Fikret Işıltan, Ankara 2008, III, 384; Pattison, a. g. m., *Oxford Research Encyclopedia of African History*, s. 9.

³²⁶ Laroui, *The History of the Maghrib...*, s. 233.

³²⁷ Setton, *The Papacy...*, I, 334.

³²⁸ Brachthäuser, *Mahdiya 1390...*, s. 92.

³²⁹ Atiya, a. g. e., s. 410; Brachthäuser, *Mahdiya 1390...*, s. 92; Fakhter en-Nabi, a. g. t., s. 163.

Cenovalılar Mehdiye'nin biraz kuzeyinde bulunan sahil şeridini kendilerine olumsuz bir durum yaşanması durumunda üs olarak belirlemişlerdi. Askerlerin yorgunluğunu atabilmeleri, hastaların dinlenebilmesi ve bir sonraki adımı planlamak, savaş konseyi düzenlemelerini yapmak adına dokuz günlük bir bekleme süresi yaşadılar.³³⁰ Buraya kaldıkları sürede artık hedeflerinin Mehdiye olduklarına karar verdiler. Zâten başlangıçtan beri Cenovalıların odak noktasında olan bir yerdi. Bir nevi kendi isteklerini Fransızlara uygulatma imkânı buldular.³³¹

Mehdiye'ye geldiklerinde öncelikle çift sur sistemine olan bir kent ile karşılaştılar. Onların zihinlerinde tarihsel geçmişe dayanarak 1087 ve 1148'de bu şehrin başarısız olduğunu ve yine kendilerinin başarılı olacaklarına dâir bir inanç vardı. Fakat bekledikleri gibi olmadı. Demirden kapıları ve koruma görevi gören zincirleri bir o kadar da önemli olan uzun kuşatmalara halkın dayanmasını sağlayan su depolarına sâhipti.³³² Böyle bir kenti yenmek elbette zor olacaktı.³³³ İbn Haldûn'un aktardığına göre Mehdiye liderinin savaş için hazırlıklara girişmesi ise onun bir yerden Haçlıların geldiğini öğrendiğini gösterir.³³⁴ Gönüllülerden bir ordu toplanır ve başına Ebû Faris geçirilir.³³⁵ Bu sırada Haçlıların gemileri hiçbir direnişle karşılaşmadan kıyıya çıkarlar. Müslüman ön cephe kuvvetlerinin yenilgisi savaşın tamâmen kaybedilmesine yol açabilirdi. Fakat Fransızların yeteri kadar atlılara sâhip olmaması şehri boydan boya kuşatmalarına engel oldu. Öte yandan hava çok sıcaktı bu da mücâdele gücünü zayıflatmıştı.³³⁶ Conigliera adasında planlandığına göre öncelikle Enguerrand de Coucy ve comte d'Eu komutasında bulunan 600 süvari ve 1000 Cenova okçusundan müteşekkil ön cephe kuvvetleri hafif güçte gemilere binerek ilerlediler. Temmuz ayının sonlarına doğru gelindiğinde çıkarma gerçekleşti.³³⁷ Müslümanlar tarafında kulelerden yapılan atış dışında fazla bir hareket gözlemlenmedi. Gelen Haçlı birlikleri Müslümanlardan uzak bir ovada kamp kurdular.³³⁸ Kampın orta noktasında Dük II.Louis'in çadırı bulunmaktaydı. Çadırın üstünde Fransa bayrağı bulunmaktaydı. Bayrakta Meryem Ananın ayaklarını dibinde Bourbon kalkanın bulunduğu beyaz bir alan tasvir edilmişti. II.Louis'in çadırın sağında Guy ve Guillaume de la Tremouille'in çadırları ve Fransa, Hollanda'dan pek çok soylunun çadırları bulunmaktaydı. Sol tarafta ise John Beaufort'un çadırı bulunmaktaydı. Cenova okçuları ise kampın en uç

³³⁰ Atiya, **a. g. e.**, s. 411; Setton, **The Papacy...**, I, 335; Brachthäuser, **Mahdiya 1390...**, s. 92; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 163.

³³¹ Hazard, **a. g. m.**, **A History of the Crusades**, s. 481.

³³² Hazard, **a. g. m.**, **A History of the Crusades**, s. 482

³³³ Atiya, **a. g. e.**, s. 413.

³³⁴ Setton, **The Papacy...**, I, 334.

³³⁵ Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 165.

³³⁶ Atiya, **a. g. e.**, s. 414; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 167.

³³⁷ Atiya, **a. g. e.**, s. 415.

³³⁸ Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 166.

noktalarına konuşlanmıştı. Gerekli olan erzaklar gemilerde bırakılmış günlük ihtiyaçlarına göre gemiden almaktaydılar.³³⁹

Düşman kuvvetleri arasında ilk gün bir çatışma meydana gelmedi. Lâkin Hristiyan kuvvetlerinin görüldüğü anda kulelerden davullar çalınmaya başladı. Ertesi gün olduğunda dük hem karadan hem de denizden kuşatmanın başlamasının emrini verdi. Üç gün boyunca şehrin içinden saldırı olmadan kuşatma devam etti.³⁴⁰ Ne Berberî ordusu savaşa giriyor ne de Hristiyanlar karşı bir saldırıda bulunuyordu.³⁴¹ Haçlılar âniden sınır kapılara geldiklerinde aslında şehrin içindeki kuvvetin de hazır olduğunu gördüler. 200 süvari ve 1000 Cenova okçusundan oluşturulmuş muhâfız birliği saldırı pozisyonuna geçti. Müslümanların karşı kuvvetlerden 300 kişiyi öldürmesi üzerine geri çekilmek durumunda kaldılar.³⁴²

Birleşik Haçlı kuvvetlerinin sayısını belirlemek oldukça zordur. Çünkü ekseriyetle Batılı kaynaklar sayı vermektedir. Onlarda kendilerini güçlü göstermek adına sayıları abartıp kaydetme ihtimalleri oldukça yüksektir.³⁴³ Gönüllü Müslüman kuvvetlerinin sayısı tam olarak bilinmese de toplam sayılarının yaklaşık 40.000³⁴⁴ ile 60.000 arasında olduğu söylenebilir. Şâyet böyle savaşa girişelerdi büyük oranda kazabilirlerdi. Fakat Mehdiye liderinin kan dökülmemesi adına geri durduğu belirtilmektedir.³⁴⁵

Savaşı açık meydana yapmak isteyen Haçlılar direkler ile bir hat oluşturdular. Cenova okçularının nişan almasını kolaylaştırmak adına gemi küreklerini ve mızraklarını çapraz olarak direklere sâbitlediler. Her biri 100 kişiden oluşan muhâfız birlikleri 120 fit aralıklarla konuşlandı. Böylelikle deniz cihetinde bu şekilde bir organizasyon düzenlerken Dük ve mâiyeti kara kapısından Müslümanların dışarı çıkmasını bekliyordu. İki taraftan abluka altına almışlardı. Fakat yine Müslümanlar doğrudan savaşa yanaşmadı. Bu süreç 42 gün boyunca devam etti.³⁴⁶

Hemen hemen her Haçlı Seferinde olduğu gibi bu seferde de mucizeler gerçekleşti. Cenovalılar tarafında getirilmiş olan bir bekçi köpeğinin gece havlaması sonucu uyanan birlik Müslümanların saldırısını engelleyebildi. Diğer bir mucize ise yine Müslümanlar bir gece vakti

³³⁹ Atiya, a. g. e., s. 416; Hazard, a. g. m., *A History of the Crusades*, s. 482.

³⁴⁰ Setton, *The Papacy...*, I, 335.

³⁴¹ Atiya, a. g. e., s. 416.

³⁴² Atiya, a. g. e., s. 417; Setton, *The Papacy...*, I, 335.

³⁴³ Atiya, a. g. e., s. 418.

³⁴⁴ Hazard, a. g. m., *A History of the Crusades*, s. 482.

³⁴⁵ Atiya, a. g. e., s. 418.

³⁴⁶ Atiya, a. g. e., s. 419.

Haçlıların bulunduğu yere baskın yapacağı zaman beyaz kıyafetler giymiş ve beyaz bayrak taşıyan kadınlar onları korkutup kaçmalarına sebep oldu. Bu anlatılan rivâyetler büyük ihtimalle sefere katılan Haçlılara güç vermek, Tanrı tarafından korunduklarına herkesi inandırmak adına anlatılmış olabilir.³⁴⁷ Son anlatılan hikâyenin sadece Froissart'ta geçmesi gerçek olma olasılığını oldukça düşürmektedir.

Haçlı Seferleri anlatılarında sık sık karşılaştığımız durumlardan biri de hayatın içinde olan anlatıların kaynaklara yansımış olmasıdır. Meselâ birazdan bahsedilecek hâdise de tam bu noktaya örnek olmaktadır. Oliberne dükünün oğlu olan Agadinquor'un din değiştirerek Müslüman olduğunu bilmekteyiz. Kendisi Tunus liderinin tek kızı olan Alsala'ya âşık olmuştur. Onunla evlenebilmek adına kendisini kahraman gösterecek eylemlere girişmiştir. Aslına bakarsak büyük ihtimalle Alsala ile evlenebilmek için din değiştirmiştir. Çünkü Müslüman bir kadının farklı dinden olan bir erkekle evlenmesi yasaklanmıştır. Kaynaklarda şu ana kadar aksi belirtilmediğine göre kızın, Müslüman olduğunu kabul etmek doğru olacaktır. Çünkü hem Müslüman bir belde de yaşıyor hem de babası Müslümandır. Agadinquor, Hristiyan ordusuna bir elçi göndererek düello yapılması önerisinde bulundu. Müzâkereler devam ederken bâzı şövalyeler bu teklifi kabul ederek yola çıktı fakat Dük, bu durumu onaylamamıştı. Lâkin hamlede bulunmak için geç kalmıştı.³⁴⁸ Müslümanların bulundukları yerleri terk ederek savaş düzenini aldıklarını görmeleri üzerine II. Louis onların boş bıraktıkları yerleri yağmalamayı daha kârlı buldu. Talan faâliyetlerini tamamladıktan sonra, İslâm kuvvetlerinin kendilerine doğru geldiklerini haber alınca, Hristiyan kuvvetleri çaldıkları borazan sesiyle geri çekilmeye başladı. Mücâdele sırasında bir elin parmağını geçmeyecek kadar Hristiyan öldü. Bunlarda Müslüman saldırılarından değil, kumların üstüne düşüp ağır zırhlarının altında kalmaları sonucunda can verdiler.³⁴⁹ Genel anlamda Louis'in ordusu bu saldırıdan başarılı çıktı.

Haçlılar erzakları yettiği müddetçe dayanabilirdi lâkin kendileri için bu savaşı nihâyete erdirmek istiyorlardı. Bunun için yaptıkları bir konseyde Cenovalı muhbirlerin aldıkları istihbarat dikkat çekicidir. Bu istihbarat ile deniz cihetindeki surlar ve duvarların karadakilere oranla daha zayıf olduğu bilgisine erişilmiştir. Kuşatma harp tekniği ile hücum yapmak istediklerinden dolayı yine deniz tarafına yüksek bir kule inşâ edip iki şahin gagası yapmak için çalışmalara başladılar.³⁵⁰ Zâten her ihtimale karşı yanlarında inşâ malzemeleri getirmişlerdi.

³⁴⁷ Atiya, **a. g. e.**, s. 420; Boghosian, **a. g. t.**, s. 78.

³⁴⁸ Atiya, **a. g. e.**, s. 420.

³⁴⁹ Atiya, **a. g. e.**, s. 421.

³⁵⁰ Atiya, **a. g. e.**, s. 422; Setton, **The Papacy...**, I, 336; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 168.

Bütün bu hazırlıklar tam sekiz gün sürdü.³⁵¹ Sonrasına Müslümanları deniz tarafına çekip saldırmaya başladılar.³⁵² Ne yazık ki yaptıkları kuleler işe yaramadı. Tekerlekleri bulunan kuleleri denize doğru çekip kurtarmaya çalışırken Müslümanlar ağır toplar kullanarak kulelere zarar verdi. Cabaret d'Orville, kullanılan topların yanıcı maddeden oluştuğunu söylerken İbn Haldûn, nafttan yapıldığını aktarır. Kulelerden surlara geçmeyi başaran iki Norman şövalyesi Müslümanlar tarafından öldürülür. Karşı tarafı korkutmak adına ceset Haçlıların üzerine geri atılır. Diğerini ise denize atarlar. Açık olan kulelerine kapalı ahşap ekleyerek ve çatı oluşturarak bu sefer onlar şehir üzerine top atışı yapar.³⁵³

Kara kapısını kırmayı başaran Haçlılar, Müslümanların direnişinden ötürü şehrin içine girmeyi başaramadılar. Takvimler sefer başlayalı dokuz hafta olduğunu göstermekteydi. Her gün savaşmak oldukça zordu.³⁵⁴ Haçlıları yoran bir diğer etmen ise Batı'nın soğuk hava şartlarına göre dizayn edilmiş zırhların Afrika sıcaklarında işlerini daha da karmaşık bir hâl almasına sebep olmuş olmasıdır. Müslümanların kıyafetleri ise ekseriyetle derilerden oluşmaktaydı ve iklim için uygundu. Su kıtlığının³⁵⁵ başlamasıyla beraber Cenovalıların Apulia ve Calabria'dan getirdikleri şarabı tüketmeye başladılar. Bu içecek onların daha bitkin ve yorgunluklarını arttırarak olumsuz etki yaptı. Yavaş yavaş mevsim değişmeye başladı. İklimin deniz üzerindeki etkisi göz önüne alındığında geri dönmek zorlaşacaktı. Bu yüzden askerler artık savaşın bitmesini istiyorlardı. Barışın teklif edilmesi iki taraf içinde işleri rahatlatacaktı. Mehdiye halkını uzun zamandır tanıyan Cenovalılar ara buluculuk yapmak için gönüllü oldular. Aslına bakarsak Cenovalıların Haç için mücâdele edelim gibi bir düşünceleri yoktu. Onların yegâne amacı denizaşırı ayrıcalıkları elde etmektir.³⁵⁶ Kendi planlarına Fransızları dâhil ederek güçlerini arttırmayı amaçladılar.

F. Çıkarmanın Netîcesi

Cenovalılar, barış anlaşmasının yapılması ve kuşatmanın kaldırılması için gerekli çalışmalara başladı. Dört gün süren müzâkerelerin sonunda iki tarafında üzerinde mutâbık olduğu anlaşma yapıldı. Şartları dört başlık altında toplayabiliriz.³⁵⁷

- a. Mehdiye topraklarında yaşayan Hristiyanlara 10 yıl boyunca dokunulmayacak.

³⁵¹ Setton, *The Papacy...*, I, 336.

³⁵² Atiya, *a. g. e.*, s. 422.

³⁵³ Atiya, *a. g. e.*, s. 423; Setton, *The Papacy...*, I, 336.

³⁵⁴ Atiya, *a. g. e.*, s. 424; Setton, *The Papacy...*, I, 336.

³⁵⁵ Boghosian, *a. g. t.*, s. 80.

³⁵⁶ Atiya, *a. g. e.*, s. 426.

³⁵⁷ Atiya, *a. g. e.*, s. 426.

- b. Mehdiye'nin yıllık geliri 15 yıl boyunca Cenovalılara ödenecek.
- c. Takip eden iki yıl içerisinde sefer mâliyeti olarak Dük ve Cenovalılara 25.000 duka altın ödenecek.
- d. Mehdiye'de yaşayan varlıklı Napoli, Sardunya ve Katalan tüccarlar anlaşmanın garantörleri olacak.³⁵⁸

Bu şekilde anlaşma maddeleri oluşturulduktan sonra Haçlı liderlerine sunulmuş onlar da konsey düzenlemişlerdir. Yapılan bu tartışma meclisinde yaşlılığı ve ferâsetiyle tanınan Soudic de la Trau'e göre kuşatmalarına yarışır bir anlaşmaydı. Mehdiye'nin vergiye bağlandığı bu anlaşma reddedilmemeliydi. Konseydeki herkes Soudic'in sözlerini onaylamıştı ve Louis bunun üzerine şartları kabul etti.³⁵⁹

Louis de Bourbon şehri terk ederken bir tehlikeli ile karşılaşmamak adına sabah aydınlanmasına iki saat kala 200 muhâfız ve 100 nişancıyı eski bir duvarın arkasında bulunan câmiye sakladı.³⁶⁰ Yaptıkları bu hamle onlar için akıllıcaydı, lâkin Berberî lider Haçlılar giderken onları rahatsız etmek için 600 süvari gönderdi. Bunun karşılığında ise gizlenmiş durumda olan askerler ortaya çıktı. Hristiyanlardan 100-120 kişi öldü. Sonra filolarına binip şehirden uzaklaştılar. Aynı gün Conigliera Adasına varan donanma dönüş rotasını belirlemek için bir gün kadar burada beklediler.³⁶¹ Savaşın sonucundan memnun olmayanlar Sicilya, Napoli, Kıbrıs, Rodos hatta Kudüs'e doğru giderek yeni bir savaş başlatmayı planladılar.³⁶²

Bourbon Dükü onurlu bir anlaşma yapmış ve âdeta zafer kazanmış gibi Avrupa'ya dönmüştür. Aslına bakılacak olursa Mehdiye saldırıya uğramıştı ama ordusu yok edilmemişti. Berberî liderini yenememişlerdi. İşte bu noktada İbn Haldûn bu yapılan savaşı Müslümanların kazandığını söyler.³⁶³ Louis 11 Kasım 1390'da Paris'e varmıştır.³⁶⁴

³⁵⁸ Atiya, **a. g. e.**, s. 426; Setton, **The Papacy...**, I, 337; Boghosian, **a. g. t.**, s. 80; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 172.

³⁵⁹ Atiya, **a. g. e.**, s. 427.

³⁶⁰ Atiya, **a. g. e.**, s. 427; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 173.

³⁶¹ Atiya, **a. g. e.**, s. 428; Boghosian, **a. g. t.**, s. 81.

³⁶² Atiya, **a. g. e.**, s. 428; Fakhter en-Nabi, **a. g. t.**, s. 173.

³⁶³ Atiya, **a. g. e.**, s. 432.

³⁶⁴ Brachthäuser, **Mahdiya 1390...**, s. 93.

Görsel 4.1: Mehdiye Kuşatması (Paris, BnF, Français 2646 f.79)

E.T.: 25.07.2023

<https://portail.bibliissima.fr/ark:/43093/ifdatadbbf222a118c604a5d4a66251c7d76c3657541e3>

Görsel 4.2: Mehdiye Saldırısı

(British Library, Harley 4379 f.104v)

<https://www.bl.uk/catalogues/illuminatedmanuscripts/ILLUMIN.ASP?Size=mid&IllID=28411>

SONUÇ

İslâm dünyasında hak ettikleri değeri bulamadıklarına inanan Şîler Ubeydullah el-Mehdî'nin İfrîkiye topraklarına gelerek yeni bir devlet tesis etmesiyle tarih sahnesine başka bir çehreyle çıktılar. İlk defa bir imam hem halîfe hem de devlet başkanlığı görevine sâhip oldu. Mehdi, Ağlebîlere son vererek burada kendi hükümranlığını ilân etti. Soylarını Hz. Fâtıma'ya dayandıran bu devletin ilk halîfesi varlıklarını kalıcı hâle getirmenin öncelikli yolunun doğru başkent seçiminden geçtiğini bilmekteydi. İşte bu noktada Ubeydullah el-Mehdî Sfaks ile Sûse arasında bulunan ve bugün hâlâ aynı isimle anılan Mehdiye'yi seçti. Burayı tercih etmesinin birkaç sebebi vardı. Öncelikle Rakkâde Mâlikî Sünnîlerin oldukça yoğun olduğu bir bölgeydi. Diğer yandan da Hâricîler de toplumun bir parçasını oluşturmaktaydı. Renkli bir mozağin olduğu bu coğrafyada Sünnîler ile Şîlerin aynı merkezde beraber yaşamaları zor görünmekteydi. Sünnîlerden mümkün oldukça uzak bir bölge olan ve adını halifeden alan bu şehir üç tarafı denizlerle çevrili bir yarımada üzerine inşâ edildi. Dışarıdan gelebilecek tüm saldırılara dayanabilen âdete bir kale şeklinde yapılan bu kentin oldukça kuvvetli surları vardı. Görsellikten ziyâde dayanıklılığı ile ön plana çıkan, merkezde câmisi ile iki sarayı olan ve istikbalde yaşanabilecek kıtlık sorunlarına hazır olunması açısından büyük ambarları da ihtivâ eden bir kent yapıldı. 5 Zilkade 303 (11 Haziran 916) tarihinde yapımına başlanan Mehdiye'nin inşâsı 8 Şevval 308 (20 Şubat 921) tarihinde tamamlandı.

Şehir sâhip olduğu coğrafi konumdan dolayı sık sık taarruzlara mâruz kaldı. Akdeniz'de ki adalara olan coğrafi yakınlığı sebebiyle denizlerde üstünlük sağlamak isteyenlerin muhakkak ele geçirmek istedikleri bir bölgeydi. Böyle bir avantajı elinde tutmak isteyen Pisa ve Cenovalıların başını çektiği Amalfi ve Roma'nın da dâhil olduğu donanma kuvveti 1087 yılında Mehdiye'ye saldırarak bu kente yapılan ilk Haçlı saldırısını gerçekleştirmiş oldular. Zîrî Hükümdarı Temîm b. Muiz'in bu devletlere karşı zamanında saldırı gerçekleştirmiş olması ve diğer yandan Zîrîlerin korsanlık faaliyetlerini desteklemesi gerçekleştirilen müşterek hücumun asıl sebepleri idi. Saldırılarında başarılı olan Haçlılar "*Pisalıların Zaferine Şarkı*" olarak adlandırdıkları ve harekâtın başlaması, gelişimi ve kazanımlarını anlattıkları bir şiir yazdılar. Şehir devletleri Mehdiye'yi ele nasıl bir sistemle burayı idâre edeceklerini bilemedikleri için kenti Norman lideri Roger'e vermeyi teklif ettiler. Sicilya Hâkimi Roger, Müslümanlarla arasında bir barış anlaşmasının bulunması sebebiyle teklifi reddetti. Bununla birlikte belirtmekte fayda bulunmaktadır ki, İtalyan kuvvetlerinin amacı yeni bir yer işgal edip orayı baştan inşâ etmekten ziyâde var olan bölgeden ticârî kâr sağlamaktı. O yüzden bu kenti ele geçirmiş olmaları kazanımlarının dışında bir külfetti.

Sürekli taarruzların oluşturduğu tahrîbatla mücâdele etmek zorunda kalan Mehdiye halkı biraz sükûnetli bir dönem yaşamak adına Sicilya'nın Norman Kralı II. Roger ile barış anlaşması yaptı. Her ne kadar arada saldırılmayacağına dâir sözler verilmiş olsa da coğrafi yakınlık sebebiyle iki taraf harp etmeye hazır hâlde bulunuyordu. 1148 yılında İfrîkîye'de baş gösteren kıtlık ve salgın hastalıktan dolayı çoğu kişi Mehdiye'yi terk etmeye başladı. Arada anlaşma olmasını önemsemeyen ve bu durumu kendi lehine faydalı gören Roger, George'un amiral olduğu 250 gemiden müteşekkil bir donanma göndererek Mehdiye'ye saldırıda bulundu. Zîrî Emîri Hasan Norman kuvvetleriyle başa çıkamayacağını bildiğinden ailesiyle berâber kenti terk etmişti. Hiçbir zorlukla karşılaşmadan şehir iki saat içinde yağmalandı. Amiral George, Hasan'ın saray hazînesine girdi ve değerli eşyaları yanında götürdü. Sonrasında kente geri dönmek isteyenlerin rücû etmesi için Sicilyalılar tarafından emân verildi.

Tarihler 1390 yılını gösterdiğinde Mehdiye'nin bu sefer başka bir düşmanı vardı. Papa'nın desteği ve Cenovalıların ön ayak olmasıyla Fransa gerçekleştirilecek çıkarmaya dâhil oldu. Halbuki İngiltere ile aralarında vukû bulmaya devam eden Yüzyıl Savaşı'nı durduran bir ateşkes yapılmıştı. Kendilerinden uzak bir coğrafyaya Frank ruhu ile hareket ve mücâdele etmek isteyen II. Louis mezkûr senedeki taarruz için yola çıktı. Harekâtın kara ordusunu Fransızlar temin ederken, donanma kanadında Cenovalılar vardı. Aslında Cenovalılar Haçlı fikrini veya ruhunu pek önemsemiyorlardı. Onların amacı kâr getiren bir bölgede olmak, ticârî merkezin kontrol sahasında bulunmak istemeleriydi. Destek sağlayabilmek adına Haçlı düşüncesini öne sürerek Fransızlarla temasa geçtiler. Müttefik Haçlı ordusu kente geldiklerinde bir ovada kamp kurdular. Böylece Mehdiye'deki düşmanlarının zayıf anlarını beklediler. Diğer yandan şehrin kuvvetli surlarını yıkmak için kuleler inşâ ettiler. Her yolu deneyen Haçlılar askerlerin yorgun düşmesi ve mevsimin değişmeye başlaması gibi sebeplerden dolayı anlaşma yaparak geri çekildiler. İlgili anlaşmanın maddelerine göre Müslümanlar yüklü miktarda vergi ödeyecek ve Hıristiyanlara dokunulmayacaktı. Aslında seferi devam ettiremediklerinden ve hatta kaybettikleri için bir mukâvele imzalamışlardı ama Haçlı ordusu Avrupa'ya sanki kazanım elde etmiş gibi döndü. Bu durumda Müslümanların vergi ödemesinin payı da bulunmaktadır.

Mehdiye zaman içerisinde liderleri ve tatbik edilen politikalar değişse bile Frankların her zaman ilgi alanında oldu. Bâzı kimseler gerçekten Haç için mücâdele ederlerken bâzıları da haçın sağlayacağı güçten fayda ummaktaydılar. Bu durum da kurulduğu zaman diliminden itibaren Kuzey Afrika'nın en gözde şehirlerinden olan Mehdiye'yi saldırıların merkezî konumuna taşıdı.

BİBLİYOGRAFYA

- Abulafia, David: “The Crown and the Economy under Roger II and His Successors”, **Dumbarton Oaks Paper**, Vol. 37, 1983, s. 1-14.
- Abulafia, David: **Büyük Deniz Akdeniz’de İnsanlık Tarihi**, İstanbul 2012.
- Altan, İbrahim: “Kelbîler”, **DİA**, XXV, 206-207.
- Anonim **Lost Maps of the Caliphs Drawing The World in Eleventh-Century Cairo**, nşr. ve trc. Yossef Rapoport-Emilie Savage Smith, Amerika Birleşik Devletleri 2018.
- Arı, Mehmet Salih: “Temîm b. Muiz”, **DİA**, XX, 421-422.
- Atiya, Aziz Suryal: **The Crusade in the Later Middle Ages**, Londra 1938.
- Aziz, Afran **Medineti’l- Mehdiyyeti (h. 300-543/912-1148)**, Kûfe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Irak 2010.
- Muhammed:
- Bloom, Jonathan M.: “The Origins of Fatimid Art”, **Muqarnas**, Vol. 3 (1985), s. 20-38.

- Boghossian, Ryan: “Pirates and Crusaders: The Fight for Mahdia in the Middle Ages”, **California State University**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fullerton 2010.
- Bostan, İdris “Akdeniz”, **DİA**, II, 232.
- Bosworth, C. E.: “Dhāt al-Şawārī”, *EL² Suppl.* (İng.), s. 221-222.
- Bozkurt, Nebi “Bahriye”, **DİA**, IV, 495-501.
- Brachthäuser, Urs: **Der Kreuzzug Gegen Mahdiya 1390 Konstruktionen eines Ereignisses im spätmittelalterlichen Mediterraneum**, Münih 2017.
- Bresc, Henri: “La Sicile et L’escape Libyen au Moyen Âge”, **Istituto italiano per l’Africa e l’Oriente**, No. 2, s. 187-208.
- Brett, Michael: **Fâtımî İmparatorluğu Ortadoğu, Afrika ve Akdeniz’de İktidar Mücadelesi**, Türkçe trc. Fatih Yücel, İstanbul 2021.
- Brett, Michael: “North Africa State and Society 1056-1659”, **A Companion to The History of The Middle East**, Amerika Birleşik Devletleri 2005, s. 170-189.
- Carayon, Nicolas: “Le cothon ou port artificiel creusé. Essai de définition”, **Mediterranee**, 2005, 104, 5-13.

- Cowdrey, H. E. J.: “The Mahdia Campaign of 1087”, **The English Historical Review**, Ocak 1977, Vol. 92, No. 362, s. 1-29.
- Çubukcu, Asri: “Muiz Lidîmillâh”, **DİA**, XXXI, 96-98.
- Daftary, Farhat: **İsmaililer Tarihleri ve Öğretileri**, İstanbul 2017.
- Dachroui, Farhat: “L’Epoque Fatimide”, **Historie Generale de La Tunisie Le Moyen-Age (27-982H./ 647-1574)**, Nisan 2008, Tunus, s.219.
- Dachroui, Farhat: “Mahdî, ‘Ubeyd Allâh”, **EI²**, V, 1242-1244.
- Dalli, Charles: “Bridging Europe and Africa: Norman Sicily’s Other Kingdom”, **Bridging the Gaps: Sources, Methodology and Approaches to Religion in History**, ed. Joaquim Carvalho, Pisa 2008, s.77-93.
- Davis-Secord, Sarah: **Sicily and the Medieval Mediterranean: Communication Networks and Inter-Regional Exchange**, University of Notre Dame, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana 2007.
- Davis-Secord, Sarah: **Where Three World Met Sicily in the Early Medieval Mediterranean**, Ithaca-London 2017.
- Davis-Secord, Sarah: **Migration in the Medieval Mediterranean**, Leeds 2021.

- Ebû Ubeyd El-Bekrî: **el-Mesâlik ve'l-memâlik**, Kahire t.y.
- El nabi, Mona Ahmed Fakhter: **Al-Hamalâtu Frenciyyetu es-Samibiyyetu Zıddi Şimalin Ifrıqıyyetun (h.668-793/m.1270-1390)**, Dımaşk Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dımaşk 2012.
- Erdmann, Carl: **The Origin of the Idea of Crusade: Foreword and additional notes by Marshall W. Baldwin**, Princeton 1977.
- Grant, Alasdair C.: “Pisan Perspectives: The Carmen in victoriam and Holy War, c.1000–1150”, **The English Historical Review**, Vol. 131, No. 552 (october 2016), s. 983-1009.
- Guichard, Pierre-Menjot, Denis: **Pays d’Islam et monde latin: Xe-XIIIe siecle**, Lyon 2000.
- Halid, Musa beni: “Diraseti Tarihiyyeti limedineti’l Mehdiyyeti el-Fâtımîyyeti bi’l-Mağrib (h.303-308/m. 916-921)”, **Al al-Bayt University Mecelletü’l-Menarahi’l-lilbuhusi ve’d-Diraseti**, 2016, 22, s. 537-552.
- Halm, Heinz: **The Empire of Mahdi, The Rise of The Fatimids**, İngilizce trc. Mivhael Bonner, Eliden-New York-Köln 1996.
- Hasan, İbrahim Hasan-Taha Ahmed Şerif: **Ubeydullâh el-Mehdî imam eş-Şîu el-İsmailiyyât ve Müessisi Devleti Fâtımîyyeti Bilâdi Mağrib**, Ezher 1947.
- Hazard, Harry W.: “Moslem North Africa 1049-1394”, **A History of the Crusades**, Madison-Wincosin 1975, s. 457-485.

- Houben, Hubert: **Roger II of Sicily a Ruler Between East and West**, Almanca trc. Graham A. Loud-Diane Milburn, Cambridge 2002.
- Horowitz, Michael C.: “Long Time Going: Religion and Duration of Crusading”, **International Security**, Vol. 34, No. 2, 2009, s. 162-193.
- İbn Haldûn, **Târih’u İbn Haldûn Kitâb-ı İber**, nşr. Muhammed el-Ya‘lâvî, Beyrut 1992, VI.
- İbnü’l-Hatîb: **A‘mâlû’l-A‘lâm fî men Bûyi‘a Kable’l-İhtilâm min Mülûki’l-İslâm**, nşr. Seyyid Kisrevî Hasan, Beyrut 2003, II.
- İbn Havkal: **10. Asırda İslâm Coğrafyası**, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2017.
- İbn İzârî, **el-Beyânü’l-Muğrib fi ahhârî’l-Endelüs ve’l-Mağrib**, nşr. G. S. Colin-E. Levi Provençal, Leiden 1948-1951, I-III.
- İbnü’l-Esîr: **İslâm Tarihi İbnü’l-Esîr, el-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi**, Türkçe trc. Abdülkerim Özeydın, İstanbul t.y., VIII, X, XI.
- İbrahim, Fayrouz
Mohamed Mahmoud: **The Influence of the State and Islamic Sectarianism on the Architecture and Identity in Fatimid Egypt-case study: Mashhad al-Husayn**, Hamad Bin Khalifa University, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi, Katar 2017.
- İdrîs İmâmdüddîn: **Târih’u-l Hûlefâ’i’l- Fâtımîyyîn bi’l-Mağrib el-Kısmu’l- Hâs min Kitâb bi uyun’ul-ahbâr**, nşr. Muhammed el-Ya‘lâvî, Beyrut 1985.

İdrisî Ebû Abdullah
Muhammed b.
Muhammed b.
Abdullah b. İdris el-
Hammudi el-Hüseyni
Şerif:

Nüzhetü'l-Müştâk fî ihtiraki'l-afak, Beyrut 1989, I.

İstahri:

Ülkelerin Yolları, Türkçe trc. Murat Ağarı, İstanbul 2019.

Jiwa, Shainool:

The Fatimids 1. The Rise of A Muslim Empire, London 2018.

Julien, Charles-André:

History of North Africa-Tunisia, Algeria, Morocco, Fransızca trc. John Petrie, ed. C. C. Stewart, New York-Washington 1970.

Kādî Numân:

Risâletü iftitâhi'd-dâ've, nşr. Vedâd el-Kâdî, Beyrut 1970.

Khalilieh, Hassan S.:

Admiralty and Maritime Laws in the Mediterranean Sea (ca. 800-1500), Leiden-Boston 2006.

Kavas, Ahmet:

“Mehdiye”, **DİA**, XXVIII, 387-389.

King, Matthew:

The Norman Kingdom of Africa and Medieval Mediterranean, Minnesota University, Mart 2018.

- Köksal, Mustafa Kemal: **Fâtımî Devletinin Kuruluşu**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.
- Laroui, Abdallah: **The History of the Maghrib an Interpretive Essay**, Fransızca trc. Ralph Manheim, Princeton-New Jersey 1977.
- Lewis, Archibald R.: **Naval Power and Trade in the Mediterranean A.D. 500-1100**, Princeton 1951.
- Lézine, Alexandre: **Mahdiya Recherches D' archéologie Islamique**, Fransa 1966.
- Lock, Peter: **The Routledge Companion To The Crusaders**, London-New York 2006,
- Lublinski-Bodenham, Henry: "The Interpreter or Interpreters in Froissart's Account of the Seige of Mahdia (1390)", **Romanische Forschungen**. 90. Bd., H. 2/3 1978, s. 254-259.
- el-Makdisî, **Ahsenü't-tekâsîm fi ma'rifeti'l-ekâlîm**, Türkçe trc. Ramazan Şeşen, İstanbul 2020.
- Makrîzî: **İtti'âzü'l-hunefâ' bi-ahbâri'l-eimmeti'l-Fâtimiyyîn el-Hulefâ**, nşr. Cemaleddîn Şeyyâl, Kahire I.
- Malaterra: **The Deeds of Count Roger of Calabria and Sicily and of his Brother Duke Robert Guiscard**, İngilizce trc. Kenneth Baxter Wolf, University of Michigan 2005.

- Merçil, Erdoğan: “Ali b. Yûsuf b. Tâfşîn”, **DİA**, II, 458-459.
- Muhammed Abdüssettar Osman: **el-İmâreti'l- Fâtımîyyeti'l harbiyyeti-el-medîneti-el-diniyye**, Kahire 2006.
- Muhammed Ebû Zehra: **İslâm'da Siyâsî, İtikâdî ve Fıkîhî Mezhepler Tarihi**, Türkçe trc. Abdülkadir Şener- Hasan Karakaya- Kerim Aytekin, İstanbul t.y.
- Norwich, John Julius: **The Norman in the South 1016-1130**, London 2010.
- Nüveyri: **Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb**, nşr. Abdülmecid Turhanî, Beyrut 2004, XXIV.
- Ostrogorsky, George: **Bizans Devleti Tarihi**, Türkçe trc. Fikret Işıltan, İstanbul 2015.
- Önkal, Ahmet: “Amr b. Âs”, **DİA**, III, 79-81.
- Öz, Mustafa: “Ca'fer es-Sâdık”, **DİA**, VII, 1-3.
- Öz, Mustafa: “Ubeydullah el-Mehdî”, **DİA**, XXII, 23-25.

Öz, Mustafa: “Takıyye”, **DİA**, XIX, 453-453.

Özaydın, Abdülkerim: “Abdülmü’min el- Kûmî”, **DİA**, I, 274-275.

Özaydın, “Ağlebîler”, **DİA**, I, 475-478.

Abdülkerim:

Özaydın, “Bulukkîn b. Zîrî”, **DİA**, VI, 414.

Abdülkerim:

Özaydın, “İbnü’l-Esîr”, **DİA**, XXI, 26-27.

Abdülkerim:

Özcan, Abdülkadir: “Cerbe”, **DİA**, VII, 391-392.

Özdemir, Mehmet: “Ebû Ubeyd el-Bekrî”, **DİA**, X, 247-248.

Özdemir, Mehmet: Hammâdîler”, **DİA**, XV, 489-491.

Özdemir, Mehmet: İbn İzâri”, **DİA**, XX, 98-99.

- Özdemir, Mehmet: “Muvahhidler”, **DİA**, XXXI, 410-412.
- Özel, Ahmet: “Ticânî Abdullah b. Muhammed”, **DİA**, XXI, 129-130.
- Özen, Şükrü: “Nu’mân b. Muhammed”, **DİA**, XXXIII, 237-240.
- Özkuyumcu, Nadir: **Fethinden Emevîlerin Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika 18-132 (639-750)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.
- Özkuyumcu, Nadir: “İbrâhîm I”, **DİA**, XXI, 281-282.
- Özkuyumcu, Nadir: “İfrîkiye”, **DİA**, XXI, 515.
- Özkuyumcu, Nadir: “Ukbe b. Nâfi ‘”, **DİA**, XXII, 65.
- Özkuyumcu, Nadir: “Rüstemîler”, **DİA**, XXXV, 295-296.
- Öztürk, Murat: **Fâtımîler’in Deniz Gücü ve Akdeniz Hâkimiyeti**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2012.

- Öztürk, Murat: “Sicilya Normanlarının Doğu Akdeniz’deki Bahrî Faaliyetleri 549-584 (1154-1189)”, **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı 14, Güz 2019, s. 195-228.
- Öztürk, Murat: “İhtiyat mı? Korku mu? Hz. Ömer’in (13-23/634-644) Deniz ve Denizciliğe Bakışı”, **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi**, no. 72 2020, s. 21-43.
- Öztürk, Murat: “İtalyanların Mehdiye Kuşatması 480 (1087)”, **Ortaçağ Tarihinde Bir Duayen Prof. Dr. Abdülkerim Özeydin’a Armağan**, ed. Ebru Altan, Muharrem Kesik, Murat Öztürk İstanbul 2020, s. 672-691.
- Öztürk, Murat: “Hz. Osmân (23-35/644-656) Döneminde Denizcilik Faâliyetleri”, **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Dergisi**, no. 18 2021, s. 195-229.
- Öztürk, Murat: “Zâtüssavârî”, **DİA**, XXIV, 152.
- Paradines, Stéphane: “From the Ribats to the Fortresses, the Fâtimid Period of Transition in Muslim Military Architecture”, **International Journal of Islamic Research**, Ankara 2020.
- Pattison, Joel: “Italy and the Hafids in the Medieval Period”, **Oxford Research Encyclopedia of African History**, 21 Temmuz 2023, s. 1-18.
- Peker, Rumeysa: **Fâtımîler Dönemi İçin Yeni Bir Kaynak: Meraklar Kitabı’na Göre Okyanuslar, Denizler, Nehirler ve Göller**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2022.
- Pruitt, Jennifer A.: **Fatimid Architectural Patronage and Changing Sectarian Identities (969-1021)**, Harvard University, Amerika Birleşik Devletleri 2009.

Rezûk, Muhammed: “Hafsîler”, **DİA**, 125-128.

Rezûk, Muhammed: “İdrîsîler”, **DİA**, XXI, 495-497.

Rizzitano, U.: “Kalbids”, **EI²**, IV, 496.

Roach, Levi: **Empires of the Normans Conquerors of Europe**, London 2022.

Runciman, Steven: **Haçlı Seferleri Tarihi**, Türkçe trc. Fikret Işıltan, Ankara 2008, III.

Setton, Kenneth M.: **The Papacy and The Levant (1204-1571) The Thirteenth and Fourteenth Centuries**, I, Philadelphia 1976.

Seyyid, Eymen Fuâd: “Fâtımîler”, **DİA**, XII, 228-237.

Seyyid, Eymen Fuâd: “Kahire”, **DİA**, XIV, 173-175.

Seyyid, Eymen Fuâd: “Makrîzî”, **DİA**, XXVII, 448-551.

Staton, Charles D.: **Norman Naval Operation in the Mediterranean**, Woodbridge 2016.

Şeşen, Ramazan: “İbn Havkal”, **DİA**, XX, 34-35.

Şeşen, Ramazan: “İdrîsî Şerîf”, **DİA**, XXI, 493-495.

Şeyban, Lütfi: “Zenâte, **DİA**, XXIV, 246-247.

Ticânî: **Rihletü't- Ticânî**, nşr. Hasan Hüseyin Abdülvehhab, Tunus 1958.

Tolmacheva, Marina: “Makdisî, Muhammed b. Ahmed”, **DİA**, XVII, 431-432.

Tomar, Cengiz: “Mısır”, **DİA**, XIX, 559.

Tuncel, Metin: “Akdeniz”, **DİA**, II, 229.

Tyerman, Christopher: **The World of the Crusades**, New Haven-London 2019.

Uludağ, Süleyman: “İbn Haldûn”, **DİA**, XIX, 538-543.

Yâkut el-Hâmevî: **Mu’cemü’l-buldân**, V, Beyrut 1977.

Yarrison, James Lee: **Force as an Instrument of Policy: European Military and Trade in the Maghrib, 1000-1355**, Princeton Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Princeton 1982.

Yazılıtaş, Nihat: **Fâtımî Devleti Tarihi**, İstanbul 2010.

Yıldız, Hakkı Dursun: “Berberîler”, **DİA**, V, 478-483.

Yiğit, İsmail: “Murâbıtlar”, **DİA**, XXXI, 152-155.